

Sprickan uppstår

Det måste givetvis råda delade meningar om när det kalla kriget egentligen började. Somliga hävdar att det inleddes i och med att kommunismen fick fast fot i Ryssland efter revolutionen. Andra menar att den stora depressionen i början av trettioalet och dess sociala och politiska följdverkningar – nazismen framför allt – spelade en avgörande roll för det kalla krigets uppkomst, medan åter andra anser att Storbritanniens och Frankrikes eftergiftspolitik gentemot Tyskland i slutet av trettioalet till den grad ökade Sovjetunionens redan tidigare starka misstänksamhet gentemot västern att något förtroendefullt samarbete annat än mot en gemensam fiende aldrig kunde komma ifråga. Alla dessa faktorer har uppenbarligen spelat en viss roll men skall inte närmare analyseras i detta sammanhang; de skulle kräva undersökningar av helt andra dimensioner än som här är möjliga.

I stället skall inledningsvis endast konstateras att det kalla kriget började när andra världskriget slutade. Nazityskland hade under åren 1939–1941 skaffat sig kontrollen över hela Europa med undantag av Storbritannien, Eire, Schweiz, Sverige, Iberiska halvön samt östra delen av Sovjetunionen. Hitlerrikets sammanbrott skapade ett politiskt tomrum. Det var vid utfyllandet av detta tomrum som motsättningarna mellan öst och väst på allvar började synas och det kalla kriget snart blev ett faktum.

Sommaren 1944 började de allierade närma sig Tysklands gränser. Den 6 juni skedde landstigningen i Normandie, samtidigt som en rysk storoffensiv rullade i gång på östfronten. Europas befrielse var nära. Inom knappt ett år skulle kriget vara slut.

Den 25 augusti kapitulerade den tyska garnisonen i Paris och samtidigt trängde Röda armén in i Rumänien, som snabbt begärde vapenstillestånd. Den 9 september var Bulgarien rensat från tyska trupper, och dagen innan hade kontakt upprättats

Det var i samband med utfyllandet av det politiska tomrummet efter Hitler som det kalla kriget inleddes. Nazityskland hade under åren 1939–1941 skaffat sig kontrollen över hela Europa med undantag av Storbritannien, Eire, Schweiz, Sverige, Iberiska halvön och östra delen av Sovjetunionen. När detta välde kollapsade, ryckte Röda armén in i Östeuropa och upprättade en rad kommunistdiktaturer, trots att Stalin och den ryska regeringen ett flertal gånger hade lovat sina före detta allierade att fria val snarast skulle äga rum i de av ryssarna befriade länderna. Det var i första hand detta löftesbrott som utlöste det kalla kriget.

med Titos partisaner i Jugoslavien, medan det dröjde ytterligare en månad innan ryssarna trängde in på tjeckoslovakiskt område. I Ungern bet sig tyskarna fast något längre, men den 13 februari 1945 kapitulerade Budapest. Därmed hade så gott som hela Östeuropa ockuperats av ryska trupper.

I början av 1945 inleddes det avgörande slaget om Tyskland. Den 29 januari överskred marskalk Sjukovs arméer dess gränser, och den 6 februari hade marskalk Konjev gått över Oder

med sina styrkor. Den 23 mars nådde de västallierade Rhens östra strand, och några dagar senare var Ruhrområdet inringat, varefter fältnarskalk Montgomerys brittiska trupper strömmade ut över den westfaliska slätten i riktning mot Hamburg, medan de amerikanska generalerna Bradley och Patton ryckte vidare mot mellersta Tyskland och mot de österrikiska och tjeckoslovakiska gränserna. Den 25 april möttes östfront och västfront, då amerikanska och ryska trupper fick kontakt med varandra vid Torgau i närheten av Elbe.

Fem dagar senare begick Hitler självmord i sin bunker i Berlin. Den tyska statsledningen råkade nu i totalt upplösningstillstånd. Den 7 maj meddelade den nyutnämnde tyske utrikesministern Schwerin von Krosigk att det tyska överkommandot beordrat alla kämpande styrkor att kapitulera utan villkor. Dagen därpå kl. 9 på morgonen undertecknade fältnarskalk Keitel kapitulationshandlingarna i Berlin. Några månader senare var även Japan besegrat. Den 6 augusti fälldes atombomben över Hiroshima och nio dagar därefter, den 15 augusti, gav Japan upp motståndet. Andra världskriget var slut och segrarmakterna kunde ta de befriade områdena i besittning.

Den situation som uppstod i och med axelmakternas nederlag hade länge om än vagt förutsetts av de allierade. Redan i augusti 1941 hade Roosevelt och Churchill sammanträffat på det brittiska slagskeppet "Prince of Wales" utanför Newfoundland. Under detta möte antogs den s.k. Atlantdeklarationen, där de två statsmännen tog avstånd från permanent äganderätt till sådana landområden som de genom kriget kunde komma att erövra och samtidigt fastslog varje stats rätt att utan yttre inblandning leva sitt eget liv. Denna deklaration antogs senare även av Stalin.

När Roosevelt, Stalin och Churchill möttes drygt två år senare i Teheran underströks åter Atlantdeklarationens principer som vägledande för efterkrigstidens politik. En kommuniké med sådant innehåll utsändes efter konferensen i slutet av december 1943; som andra viktiga mål för de allierades politik i Europa framhölls här frihet från förtryck och intolerans och inrättandet av demokratiska statskick.

Men så småningom uppstod ett behov att mera i detalj utforma de i Atlantöverenskommelsen och vid Teherankonferensen fastslagna principerna. I början av 1945 hade de allierade befriat större delen av de av Tyskland ockuperade områdena, varför en lösning av problemet brådskade. Churchill, som på ett tidigt stadium hade insett nödvändigheten av en överenskommelse om Balkan, som skulle garantera västmakterna ett fortsatt inflytande i denna del av Europa, hade redan i oktober föregående år tillsammans med utrikesminister Eden begivit sig till Moskva för att överlägga med Stalin. Ytligt sett tycks Churchill och Stalin ha förstått varandra bra. På Churchills förslag kom man nämligen överens om att dela upp Östeuropa i olika inflytelsesfärer. Grekland förbehölls helt Storbritannien, och Stalin lovade att inte understödja den kommunistiska rebellrörelsen i landet, vilken började bli alltmer besvärande för den konservativa regeringen i Aten. I gengäld fick Stalin löfte om att Sovjet skulle få ett avgörande inflytande i Rumänien, Bulgarien och Jugoslavien. När överenskommelsen var undertecknad antydde Churchill att det kanske vore bäst att bränna den, eftersom det för utomstående kunde verka som om de båda statsledarna avverkat problemet litet väl lättvindigt. Men Stalin sköt över dokumentet till Churchill med orden: "Behåll det ni."

Detta var emellertid ett sätt att handskas med regleringen av de internationella förhållandena som amerikanerna motsatte sig. President Roosevelt hade ett flertal gånger uttalat sig mot en uppdelning av världen i olika inflytelsesfärer. Dessutom hade det tillkommit åtskilliga problem som måste avhandlas av de tre stora gemensamt. Av det skälet kom ett nytt möte till stånd i början av februari 1945. Det ägde rum i tsarens gamla palats i Jalta på Krim. Förutom Stalin, Churchill och Roosevelt deltog cheferna för respektive generalstaber – Vasiljevskij, Brooke och Marshall – samt de tre utrikesministrarna Molotov, Eden och amerikanen Stettinius.

Förutsättningarna för konferensen var goda. De allierade hade en serie oavbrutna segrar bakom sig och Tysklands nederlag syntes endast vara en fråga om några månader. Även om meningsskiljaktigheter och oklarheter rådde i åtskilliga detalj-

frågor var stämningen god, och av motsättningarna mellan de allierade syntes inte mycket. President Roosevelt spelade rollen av medlare mellan Churchill och Stalin och försökte dämpa den brittiske premiärministerns farhågor om Sovjets planer på lång sikt.

Den brittisk-ryska överenskommelsen om uppdelning av Balkan i inflytelsesfärer behandlades inte. Den viktigaste frågan på dagordningen var Polens framtid. När Röda armén passerat polsk-ryska gränsen drygt ett år före Jaltakonferensen, hade i dess kölvatten följt ett antal polacker, huvudsakligast kommunister, som upprättat en nationell befrielsekommitté i staden Lublin. Denna kommitté, som bl. a. med hjälp av ryska säkerhetsstyrkor ägnade sig åt klappjakt på s. k. borgerliga element och på de delar av partisanstyrkorna som ansågs för sovjetfientliga, erkändes så småningom av Moskva som provisorisk regering.

Storbritannien och Förenta staterna var inte villiga att följa samma linje. De hade under en följd av år erkänt den polska exilregeringen i London, som var sammansatt av en grupp förkrigspolitiker. Bland dessa fanns några som (för övrigt i likhet med medlemmarna av Lublinkommittén) inte hade ett helt fläckfritt demokratiskt förflutet, men de följde en västorienterad politisk kurs, och det var givetvis väsentligt i sammanhanget. Problemet med de två polska regeringarna tillspetsades när Röda armén gjorde halt strax utanför Warszawa samtidigt som den polska hemmaarmén på uppmaning av polska exilregeringen i London och med uppmuntran av Moskvaradion gjorde uppror mot tyskarna i staden. Dessa hämtade emellertid genast några friska SS-divisioner från Ungern som med bombflyg, tanks, artilleri och eldkastare manglade igenom stadsdel efter stadsdel. Trots förtvivlade vädjanden om hjälp gjorde de ryska styrkorna ingenting för att undsätta de nödställda. De till och med vägrade amerikanska och brittiska flygplan att landa på de sovjetryska flygplatserna när dessa försökte kasta ned förråd till polackerna i Warszawa. Efter två månaders häftiga strider tvangs polackerna den 2 oktober att kapitulera inför övermakten. 15 000 polska soldater och omkring 250 000 civila hade då fallit under striderna. Medvetet eller omedvetet hade Sovjet

lyckats få en stor del av den antikommunistiska hemmafronten likviderad. Två och en halv månad senare erövrade de ryska trupperna staden. Bitterheten var stor, inte bara bland polackerna själva utan också bland briter och amerikaner. Här såddes ett av de första fröna till det kalla kriget.

När Churchill under Jaltakonferensen upprört undrade hur utvecklingen i Polen skulle gestalta sig, förklarade Stalin att Sovjetunionen strävade efter ett fritt och oberoende Polen, men han betonade samtidigt att Polen måste eftersträva vänskapliga förbindelser med den ryska regeringen. Två gånger under trettio år hade polackerna öppnat sitt territorium för fientliga invasioner mot Sovjet, menade han. Det måste därför skapas garantier för att något sådant inte upprepades. Stalin ansåg att Lublinregeringen var inställd på ett förtroendefullt samarbete med Sovjetunionen och följaktligen inte behövde kompletteras med representanter för andra grupper.

Den diskussion som därefter följde blev visserligen livlig men aldrig hätsk. Snart uppnåddes en kompromiss, som gick ut på att Lublinregeringen skulle kompletteras dels med demokratiska ledare från själva Polen, dels med polacker som vistades utomlands, dvs. i praktiken med representanter för exilregeringen i London. På en fråga av Roosevelt hur länge det skulle dröja innan fria val kunde anordnas i landet, svarade Molotov att det knappast skulle dröja mer än en månad. I själva verket dröjde det två år innan det över huvud taget blev några val, och de var långt ifrån fria.

Till överenskommelsen om Polen fogades en deklaration, riktad till alla de befriade områdena, där varje folks rätt att välja en egen styrelseform, grundad på fria val och allmän rösträtt, ytterligare betonades. Under diskussionen om denna deklaration vände sig Roosevelt till Stalin och frågade hur han ställde sig till just de fria valen. "Jag accepterar dem", svarade Stalin, varpå Roosevelt underströk att Polen skulle bli den första stat där denna princip skulle prövas i praktiken och att han ville att den – i likhet med Caesars hustrus dygd – skulle vara höjd över varje tvivel. Caesars hustrus vandel var utan fläck, tillade han och stirrade Stalin i ögonen. Denne svarade med ett småleende: "Det påstås så, men faktiskt hade hon sina svaga punk-

ter." Det var årets ryska understatement.

Även en rad andra frågor, som senare skulle få en viss betydelse för det kalla krigets uppkomst, behandlades under Jaltakonferensen. Sålunda fastställdes definitivt att Tyskland efter nederlaget skulle indelas i ockupationszoner och att man under fortsatta förhandlingar skulle utgå från att ett skadestånd på 20 miljarder dollar skulle uttagas. Sovjets gräns mot Polen skulle vidare förskjutas cirka 30 mil västerut mot att Polen erhöll kompensation i form av tyskt område i väster och norr. Sovjet förband sig dessutom att inträda i kriget mot Japan senast tre månader efter fientligheternas upphörande i Europa.¹ För detta åtagande fick Sovjet löfte om södra delen av Sachalin, ögruppen Kurilerna samt rätt att arrendera hamnarna Port Arthur och Dairen i Kina.

Månaderna efter konferensen i Jalta försämrades inte förhållandena mellan de västallierade och Sovjet nämnvärt, men en rad mindre tvisteämnen gjorde sig påmint med jämna mellanrum. Ryssarna ansåg sig sedan en längre tid tillbaka ha anledning att misstro Churchills avsikter. Den brittiske premiärministern hade nämligen redan på ett tidigt stadium föreslagit sina allierade en brittisk-amerikansk invasion på Balkan för att man genom en kniptångsrörelse skulle kunna ta tyskarna i ryggen samtidigt som han därigenom hoppades förhindra att Röda armén fick kontroll över området. Projektet stötte självfallet på motstånd från rysk sida. Stalin betecknade det som militärt vågsamt och opraktiskt. Men Churchill fick heller inget stöd för sin Balkanplan av amerikanerna, som ansåg att en frontalattack mot den tyska Atlantvallen skulle ge de snabbaste militära resultaten – politiska aspekter på krigföringen fick komma i andra rummet.

När öst- och västfront började närma sig varandra ökade den ryska misstänksamheten. Tyskarna visade sig nämligen mer benägna att kapitulera för amerikaner och briter än för ryssar. I slutet av mars 1945 hade hemliga förhandlingar försiggått i Schweiz mellan västallierade och tyska representanter för att utrona möjligheten av en separat tysk kapitulation i Italien. När Stalin fick reda på vad som försiggick, anklagade han

London och Washington för att medvetet bryta mot överenskommelsen om ovillkorlig kapitulation samtidigt på alla fronter och betecknade förhandlingarna i Schweiz som ett förräderi mot den allierade saken.

Även om missförståndet snart klarades upp, fick ryssarna anledning att återkomma till saken i början av maj, då åtskilliga sönderslagna tyska trupperheter på östfronten i panik flydde västerut för att slippa kapitulera för ryssarna. Förste ställföreträdande chefen för den ryska generalstaben, general Antonov, skickade Eisenhower ett uppretat brev, där han bl. a. påpekade att amiral Dönitz, av Hitler utnämnd till dennes efterträdare som rikskansler, hade uppmanat trupperna att fortsätta bekämpa ryssarna trots att gemensamma förhandlingar om villkorslös kapitulation samtidigt på alla fronter pågick med tyskarna. Eisenhower gav därefter order att den västallierade fronten skulle spärras för flyende tyska militärer.

En annan fråga som under dessa dagar irriterade den ryska statsledningen var det abrupta avbrytandet av USA:s ekonomiska hjälp till Sovjet. Samma dag som krigsslutet i Europa var ett faktum undertecknade den amerikanske presidenten en order om att leveranserna enligt låne- och uthyrningslagen, som under krigsåren uppgått till miljarder dollar, skulle upphöra. Denna order verkställdes med chockerande bryskhet och utan någon förvarning. Leveranserna inte bara avbröts, utan de fartyg i amerikanska hamnar som var destinerade till Sovjetunionen fick lasta ur igen. De som redan befann sig ute till havs fick telegrafiska order att återvända till USA. Även om dessa direktiv snart nog mildrades, återkom Stalin ett flertal gånger under sina samtal med västmaktspolitiker till saken och anförde den som ett bevis för att USA var totalt okänsligt för det ryska folkets lidanden och bara var berett till samarbete med Sovjet för att krossa en gemensam fiende men inte när det gällde fredlig samlevnad.

Dessa irritationsmoment var dock av mindre betydelse. Ännu så länge hade inte det kalla kriget satt sin prägel på det internationella umgänget. Viktigast var nu att de planer som utstakats redan 1943 på att skapa en internationell fredsorganisation, Förenta Nationerna, förverkligades utan dröjsmål. Stalin hade

under 1945 visat sig obenägen att skicka sin utrikesminister Molotov till den konferens i San Francisco, där FN:s stadga skulle undertecknas. Det antogs att den ryske diktatorns negativa attityd var en följd av de meningsskiljaktigheter som uppstått mellan öst och väst i samband med Tysklands nära förestående sammanbrott. På en direkt vädjan av den amerikanske presidenten gav dock Stalin vika, och Molotov infann sig i San Francisco i slutet av april.

Men denna gest garanterade långt ifrån någon enighet ifråga om Förenta Nationernas organisation. Stalin hade ursprungligen begärt att alla de 16 unionsrepublikerna i Sovjet skulle få var sin röst i världsorganisationen, eftersom han ansåg att medlemmarna av samväldet skulle följa Storbritannien i de flesta frågor, och att de latinamerikanska staterna i regel skulle vara lojala mot USA. Från denna position hade dock Sovjet retirerat och inskränkte sig nu till att begära att de ukrainska och vitryska unionsrepublikerna skulle få rösträtt i FN. USA hade accepterat detta krav, men för att uppbåda den nödvändiga majoriteten för förslaget – en majoritet som i första hand fanns att hämta bland de latinamerikanska staterna – var USA tvunget att även stödja Argentinas ansökan till FN under San Francisco-konferensen. Detta var ett steg som klart stred mot ett löfte Roosevelt givit Stalin i Jalta. Där hade nämligen de båda statsledarna kommit överens om att Argentina, bl. a. på grund av sina tysksympatier under kriget, var en olämplig medlem i den nya fredsorganisationen.

Molotov, som inte kände till det argentinska problemkomplexets bakgrund, började nu inta en stramare hållning. Hans tolkning av vetobestämmelserna i FN:s säkerhetsråd sträckte sig ända därhän att vilken som helst av de fem permanenta medlemmarna skulle kunna motsätta sig att en fråga togs upp på dagordningen. En stormakt skulle med andra ord kunna förhindra att en tvist där den själv var part behandlades i säkerhetsrådet. Det var en ordning som Storbritannien och USA vägrade att gå med på. Det gick så långt att de var beredda att ge upp hela tanken på en ny världsorganisation, om ryssarna höll fast vid denna begränsning. Det var i det sammanhanget som amerikanen Harry Hopkins, tidigare en av Roosevelts mest

betrodda utrikespolitiska rådgivare, skickades till Moskva för att försöka lösa problemet. Det visade sig då att Stalin inte var särskilt väl insatt i frågan och att Hopkins lätt kunde övertala honom att ändra ståndpunkt och acceptera att vetorätten inte skulle gälla i procedurfrågor. Vad han var mån om, påpekade Stalin, var att Sovjetunionen inte skulle kunna bli nedröstad av sådana obetydliga stater som exempelvis Honduras eller Guatemala – av det skälet var vetorätten nödvändig, men för övrigt hade han ingenting att invända mot den framlagda FN-stadgan. Den antogs också av alla de närvarande staterna i San Francisco den 25 juni 1945.²

Potsdamkonferensen

Men ännu hade inte segrarmakterna på allvar gett sig i kast med de verkligt känsliga internationella problem som uppstått efter krigsslutet. Det rörde sig i första hand om en gemensam politik gentemot det besegrade Tyskland samt om förhållandena i Östeuropa. Under hela maj och juni 1945 pågick förhandlingar mellan London, Washington och Moskva om ett kommande möte mellan de tre stora segrarmakternas ledande politiker. Inför detta toppmöte var Churchills åsikt den, att de västallierade inte skulle dra tillbaka sina trupper från de områden som enligt tidigare överenskommelse skulle ockuperas av Röda armén – det rörde sig om delar av Tyskland, Österrike och Tjeckoslovakien, som de västallierade provisoriskt besatt under sin framryckning – förrän ryssarna gjort vissa medgivanden. En sådan politik skulle utgöra ett effektivt påtryckningsmedel inför det stundande toppmötet, menade Churchill. Ryssarna hade nämligen fortsatt att stärka sitt inflytande över Östeuropa trots Storbritanniens och USA:s allt högljuddare protester. De hade dessutom börjat föra bort maskiner och råvaror i stor skala från sin ockupationszon i Tyskland utan att någon slutgiltig överenskommelse hade uppnåtts i skadestandsfrågan.

Men amerikanerna var ännu så länge inte beredda att gå bröstgänges till väga mot ryssarna. De menade att det inte fanns någon definitiv anledning att ifrågasätta ryssarnas goda

vilja. En styrkepolitik skulle endast försvåra förhandlingarna under toppmötet. Dessutom ville USA snarast möjligt reducera sina trupper i Europa. Tillbakadragandet av de västallierades styrkor till de utstakade ockupationszonerna ägde också rum innan de politiska förhandlingarna kommit i gång på allvar. Det blev i stället ryssarna som i fortsättningen kom att förhandla utifrån vissa styrkepositioner, medan västmakterna fick finna sig i att acceptera den politiska betydelsen av Röda arméns existens i Östeuropa som ett faktum. Under dessa förutsättningar kom det nya toppmötet att äga rum.

Mötet hölls i Potsdam i Berlins ryska sektor med början den 17 juli 1945. Den tyska huvudstadens östra förstäder var de minst förstörda, och det gamla kungapalatset passade väl för ändamålet. Konferensrummets ena vägg var försedd med en stor målning föreställande arbetande bönder i ett landskap översållat med grönska. Det var en inramning som de ryska värdarna uppskattade. I festsalen intill, där delegaterna skulle inta sina måltider, fanns emellertid en tavla med ett skepp omgivet av mörka moln. Det var ett dåligt omen för det kommande mötet, tyckte ryssarna, varför de hade målat en tindrande stjärna över de tunga skyarna. Det var symbolen för den rysk-amerikanska vänskapen, förklarade den ryske presschefen för de besökande journalisterna.

Ryssarna hade också all anledning att odla vänskapen med amerikanerna. Medan Churchill hade iordningställt en lång lista med klagomål gentemot värdarna, var amerikanerna i viss mån inställda på att jämna ut motsättningarna mellan segrarmakterna. De hade motsatt sig förberedande överläggningar med britten i London om en gemensam strategi gentemot ryssarna därför att detta skulle kunna väcka irritation i Moskva, och de hade framhållit att de såg som sin främsta uppgift att se till att ingen av de båda stormakterna i Europa försökte skapa inflytelsesfärer, vilkas existens skulle kunna ge upphov till framtida konflikter.

Detta innebar emellertid inte att amerikanerna var helt okunniga om vad som försiggick i Östeuropa. En stor förändring hade inträffat i USA sedan Jaltakonferensen. President Roose-

velt hade avlidit i april och efterträts av sin vicepresident Harry Truman. Presidentskiftet hade åtföljts av en rad förändringar på andra höga poster inom den amerikanska administrationen. Sälunda hade utrikesminister Stettinius ersatts av James Byrnes, och Harry Hopkins hade av hälsoskäl dragit sig tillbaka från den aktiva diplomatin. De nya männen i USA:s ledning hade en mer skeptisk syn på Sovjets avsikter än sina företrädare.³ Medan Roosevelt hade uppfattat konferenserna i Teheran och Jalta som historiska tilldragelser, där en ny värld höll på att skapas, hade Truman en mera realistisk – många säger en alltför negativ – inställning till efterkrigsproblemen. I ett brev som han skrev till sin mor och syster den 12 juli ombord på sitt fartyg på väg över Atlanten till Potsdam säger han: "Jag önskar att resan vore slut. Jag avskyr blotta tanken på den. Men den måste genomföras."

Det var således under något mindre gynnsamma auspicer som detta tredje toppmöte mellan de tre stora segrarmakterna ägde rum. Det var inte bara så, att de aktuella problemen blev allt mer svårlösta. Stämningen var också en annan än vid tidigare konferenser. Det var inte som vid Jalta då Roosevelt, Stalin och Churchill efter en runda martini, vodka och whisky vid några tillfällen nästan föll i varandras armar sedan de i mer eller mindre allmänna ordalag språkats vid om efterkrigstidens Europa. Där satt i stället tre ganska allvarliga herrar och deras medhjälpare, alla i färd med att utforska varandras motiv och syften.

Ett större antal officiella middagar avåts, där delegaterna tycktes försjunka i den kompakta tråkighetens halvslöa likgiltighet. För att något överskyla den totala bristen på mänsklig kontakt förekom ett övermått av musik under dessa tillställningar. Varje skål som föreslogs – och det var åtskilliga – dränktes i ett bedövande buller från en närbelägen orkester. En gång lät Truman kalla på en amerikansk pianist, Eugene List, som han förmodade spela en vals av Chopin. För att åstadkomma en informellare stämning vände Truman själv notbladen åt den unge pianisten. Två dagar senare ställde Stalin upp med en i all hast importerad symfoniorkester från Moskva. Churchill, som i stort

sett var likgiltig för musik, höll sig genomgående med en militärorkester från Royal Air Force när han var värd vid banketterna. Den 28 juli skrev Truman ett nytt brev till sin mor och syster: "Jaha, nu har man varit här en vecka till, och jag är fortfarande i det här gudsförgätna landet och väntar på en ny brittisk premiärminister. Jag hade verkligen hoppats att vi skulle vara färdiga vid det här laget, men ännu finns det en del att bestyra."

Men under själva förhandlingarna visade Truman en aktningssvärd aktivitet, som i allt högre grad koncentrerades på att kräva klarare besked om Stalins efterkrigsplaner. Han kunde göra detta med betydligt större självförtroende än hans företrädare kunnat, ty dagen innan konferensen började hade han fått meddelande om det första lyckade atombombsexperimentet i New Mexico. När Truman den 24 juli informerade Stalin om detta, verkade denne inte särskilt skakad av uppgiften – förmodligen hade han inte varit okunnig om vad som var i görnigen, eftersom Nunn May och Klaus Fuchs var mycket effektiva spioner. Men nyheten om det nya stridsmedlet fick otvivelaktigt ett visst inflytande på konferensen.

Truman började med att föreslå att Kina, i egenskap av permanent medlem av FN:s säkerhetsråd, skulle få en representant i det utrikesministerråd som närmare skulle utarbeta fredsfördragen med Tysklands forna allierade. Stalin opponerade sig och sade sig inte kunna förstå vad Kina hade med Europas affärer att göra. Om Truman kunnat ana något av den senare utvecklingen i Fjärran Östern, hade han säkert låtit saken bero vid detta konstaterande, men han insisterade och framhöll att det med tanke på världspolitikens allt mer globala karaktär vore rätt och riktigt att även Kina var med i förhandlingarna. Delegaterna enades om den kompromissen att såväl Kina som Frankrike i begränsad omfattning skulle få delta i utarbetandet av fredsfördragen.

Man övergick därefter till att diskutera frågan om vad som så småningom skulle utmytna i en häftig diskussion om inflytelsesfärer i olika delar av Europa. USA och Storbritannien hade skaffat sig en betydande maktställning i dess västra delar. Sovjetunionen hade tillvällt sig herraväldet i dess östra. Båda

parter strävade nu efter att försöka att för sin egen del – men inte för opponentens del – få detta förhållande erkänt som ett faktum. Men detta visade sig vara omöjligt. När Truman föreslog att segrarmakterna snarast skulle erkänna den av borgerliga politiker ledda regeringen i Italien svarade Stalin genom att hemställa att samma förfarande skulle tillämpas på de nya kommunistdominerade regeringarna i Östeuropa. Om en sådan procedur kunde man emellertid inte enas. Ingen av deltagarna i konferensen var beredd att acceptera den hittillsvarande uppdelningen av Europa som slutgiltigt fastställd.

Denna frågeställning blev särskilt aktuell beträffande Polen. Några månader före Potsdamkonferensen hade representanter för olika politiska grupper i Polen kommit överens om att bilda en ny provisorisk koalitionsregering på bredare bas än dittills, i enlighet med de beslut som fattats i Jalta. Visserligen hade representanter för den kommunistinfluerade Lublinkommittén erhållit 14 av de 21 departementsposterna, men den förutvarande chefen för exilregeringen i London Mikolajczyk hade utnämnts till andre vice regeringschef, och även andra prominenta politiker utan kommunistiska sympatier som exempelvis Witos, Grabski och Kiernik hade fått departementsposter eller blivit medlemmar av nationalrådets (det provisoriska parlamentets) presidium. Den nya regeringen hade förbundit sig att snarast anordna fria val till parlamentet. Under sådana förhållanden hade västmakterna inte sett någon anledning att vägra den sitt diplomatiska erkännande utan beviljat detta tolv dagar före Potsdamkonferensen.

Stalin föreslog nu Truman och Churchill att de officiellt skulle avbryta sina förbindelser med den gamla exilregeringen i London och se till att dess representanter hindrades från att disponera över polska tillgångar utomlands och göra sig hörda i den anglosaxiska pressen. Hemtransporten av de polska förband som kämpat på de västallierades sida under kriget borde också snarast ombesörjas, betonade han.

Churchill svarade att även om han tog avstånd från en del polska exilpolitiker som ville göra gällande att en färd till Polen vore detsamma som en deportation till Sibirien, kunde han inte förorda att polackerna i Storbritannien tvångsvis skulle skickas

tillbaka till sitt hemland. Det var vars och ens ensak om han ville resa hem. Vad exilregeringen beträffade, fortsatte Churchill, skulle de polska tillgångarna ställas till den nya polska regeringens förfogande, men han varken kunde eller ville hindra polackerna från att yttra sig i pressen eller tala med journalister. Truman tillade att han trots allt inte kunde se någon verkligt avgörande skillnad i Stalins och Churchills åsikter i detta ärende, varför de tre statsledarna övergick till att ännu en gång fastslå att fria och allmänna val snarast skulle äga rum i Polen. Till denna deklaration fogades ett tillägg som underströk nödvändigheten av att dessa val skedde under iakttagande av full press- och församlingsfrihet. Stalin kämpade visserligen i det längsta för att denna passus skulle strykas ur protokollet, under motivering att det var en förolämpning mot polackerna att på detta sätt ifrågasätta deras ärlighet och demokratiska sinnelag, men till sist gav han efter och deklarationen publicerades.

Men därmed var den polska frågan inte löst. Under Jaltakonferensen hade såväl Sovjetunionen som Storbritannien och Förenta staterna lovat polackerna kompensation av Tyskland för de områden i öster som Polen förmåtts att avstå till Sovjet. Saken kunde tyckas förhållandevis klar, men i Jalta hade man inte exakt kommit överens om hur stor denna kompensation skulle bli. Om denna fråga uppstod nu allvarliga meningsskiljaktigheter. Västmakterna var villiga att flytta Polens västgräns så långt som till östra Neisse, medan Sovjet hävdade att Polen hade rätt att skjuta fram den till västra slingan av floden – skillnaden upptog ett område där förut nära tre miljoner tyskar bott.

Västmakterna var inte böjda att ge efter, då de redan tidigare haft anledning till irritation över behandlingen av gränsfrågorna i Östeuropa. Sovjetunionen hade nämligen utan att konsultera Storbritannien och USA lagt beslag på Karpato-Ukraina genom ett avtal med den tjeckoslovakiske regeringschefen Fierlinger strax innan Potsdamkonferensen inleddes. Ännu mer irriterade hade de blivit över att Sovjet en och en halv månad tidigare hade placerat hela det tyska området öster om västra Neisse under polsk administration, därmed hotande att ställa västmakterna inför ett fullbordat faktum innan Potsdamkonferensen ens hade börjat.

Churchill inledde debatten i denna fråga med att förklara för Stalin att han inte utan vidare tänkte acceptera att Polen lade beslag på en femtedel av Tyskland, där nära tio miljoner människor tidigare hade bott. En sådan aktion skulle lätt kunna leda till tyska revanschsträvanden och andra framtida konflikter. Dessutom, tillade han, höll den polska ockupationen på att leda till att miljoner tyskar flydde till de brittiska och amerikanska zonerna, som redan var överbefolkade.

Under debattens gång anlände ett antal polska politiker från Warszawa – bl. a. president Bierut samt vice regeringscheferna Gomulka och Mikolajczyk – och försvarade ivrigt den ryska ståndpunkten. I den fortsatta debatten framhöll Stalin bl. a. att Polen hade rätt till de tyska områdena som vedergällning för vad landet tillfogats av Hitlerriket, varpå Truman svarade att USA inte tänkte betala för någon polsk hämnd. Den stora industribefolkningen i Ruhrområdet måste födas med livsmedel från Tysklands östra delar. Detta kunde inte ske om Polen lade beslag på dem. Gav han efter för de polsk-ryska kraven skulle USA och Storbritannien få försörja tyskarna, och det tänkte han inte vara med om, betonade Truman.

Stalin framhöll nu att han under konferensens gång hade börjat komma underfund med att västmakternas ovillighet att ge Polen en ordentlig kompensation för dess lidanden inte berodde på några ekonomiska överväganden utan på att de i en framtid planerade att göra Tyskland starkt igen – och det var en politik som Sovjetunionen hade all anledning att frukta. Den västra Neissegränsen var en utmärkt försvarslinje mot eventuella tyska revanschplaner, och områdena öster därom skulle bidra till att skapa ett stort och starkt oberoende Polen, som skulle kunna förhindra att Tyskland ännu en gång växte sig för mäktigt.

Churchill blev nu så uppretad att han hotade med att spoliера hela konferensen. Något tillfälle att göra detta fick han emellertid inte, ty medan konferensen pågick segrade labourpartiet i de brittiska underhusvalen, och Clement Attlee ersatte Churchill som premiärminister och som brittisk huvuddelegat vid Potsdamkonferensen. Både Attlee och Truman blev allt mer förbittrade över den ryska attityden, men de kunde inte göra mycket mer än protestera. Polen hade övertagit de tyska områdena med

ryskt stöd, och Röda armén befann sig i Östtyskland. Det var ett faktum som inte lät sig rubbas.

Det visste Stalin, och han hade all anledning att ordna en liten fest för polackerna. Där skålades för vänskapen mellan de två länderna, och den tidigare oppositionsledaren Mikolajczyk tackade Stalin för hjälpen, varpå denne genmålde: "Jag vet att ni fortfarande hyser tvivel om att vi verkligen vill se det polska folket bli starkt, fritt och oberoende. Men när vi samarbetat litet längre kommer ni att bli övertygade om våra avsikter." Det blev Mikolajczyk också, men inte på det sätt som han då trodde. I sina memoarer berättar han att han kände sig upprymd vid tillfället. Västmakterna kände emellertid långt ifrån någon upprymdhet. Samma dag som den polsk-ryska förbrödringsfesten ägde rum meddelade utrikesminister Byrnes Molotov att västmakterna på grund av den ryska inställningen i fråga om de polska gränskraven hade bestämt sig för att ändra sin politik i den tyska skadestandsfrågan. USA och Storbritannien tänkte inte släppa ifrån sig något skadestånd till Sovjet från sina zoner. Detta skulle bli konferensens nästa stora tvisteämne.

Meddelandet måste ha kommit som en chock för den ryske utrikesministern. För Sovjetunionen var nämligen skadestandsfrågan av större vikt än för västmakterna med tanke på den tyska framfarten och förstörelsen i Sovjets västliga delar. USA och Storbritannien hade ju inte alls på samma direkta sätt berörts av kriget. I Jalta hade Stalin lyckats förmå västmakterna att gå med på en summa av 20 miljarder dollar som utgångspunkt för senare diskussioner om det skadestånd Tyskland skulle avkrävas. Hälften skulle tillerkännas Sovjet. Skadeståndet skulle tas ut från samtliga ockupationszoner i Tyskland.

När nu Byrnes under Potsdamkonferensen tillkännagav en ändring av den västallierade politiken i detta avseende, berodde detta inte enbart på det ryska ställningstagandet till den polska gränsfrågan utan också på den omständigheten att man i London och Washington hade kommit underfund med att det ekonomiska tillståndet i Tyskland inte var sådant att man kunde bortföra industrianläggningar i någon större utsträckning utan att det tyska folket nådde svältgränsen. Skedde detta förelåg en risk för att USA – liksom efter första världskriget – blev tvunget

att låna Tyskland pengar för att det skulle kunna fullgöra sina skadeståndsåtaganden. Det tänkte inte USA låta hända igen. Inte heller hade USA för avsikt att låta standarden i västzonerna sjunka så lågt att det fanns risk för att tyskarna skulle börja närma sig kommunismen. Av de skälen skärpte Truman och Byrnes ytterligare sin inställning i skadeståndsfrågan och tillkännagav att inte heller de ville binda sig på förhand för något bestämt skadeståndsbelopp.

Ryssarna betecknade detta som löftesbrott och föreslog nu att Ruhrområdet skulle internationaliseras under ledning av det allierade kontrollrådet i Berlin. Då trasslade skadeståndsfrågan till sig till den grad att någon lösning knappast syntes möjlig. Blotta tanken att ryssarna skulle etablera sig i Ruhrområdet måste ha varit en mardröm för västmakterna. Ernest Bevin, den nye brittiske utrikesministern, lyckades emellertid skjuta projektet åt sidan genom att hänvisa till att frågan inte kunde avgöras utan medverkan av Frankrike, som inte inbjudits till Potsdam.

Ryssarna stötte således här på motstånd hur de än manövrerade. Men det hindrade inte att en ytlig kompromiss uppnåddes i denna fråga. Någon skadeståndssumma fixerades inte, utan det bestämdes att ockupationsmakterna skulle ta ut vad de ansåg vara skäligt, var och en från sin zon. Till denna överenskommelse fogades emellertid bestämmelsen att västzonerna skulle erhålla kol och livsmedel från Sovjetzonen i utbyte mot industriprodukter.

Därmed hade man nödortfigt skylt över de djupare motsättningarna, som ju rörde rätten att ta ut skadestånd av Tyskland där sådant fanns att ta. I öster var tillgångarna begränsade, i väster fanns de stora industrianläggningarna. Öst blev i stort sett hänvisat till östra Tyskland och väst till de västliga delarna. Om USA och Storbritannien hade förlorat slaget om Polen så hade ryssarna förlorat slaget om skadeståndet. Två nya steg hade tagits på vägen mot det kalla kriget. Sovjet och västmakterna hade inlett uppbyggnaden av var sin, mot den andra fientliga tysk rikshalva – en uppdelning som i dagens läge är det svåraste hindret för en avspänning mellan öst och väst.

Men sådana pessimistiska reflexioner hängav man sig inte åt sommaren 1945, utan delegaterna i Potsdam lämnade skade-

ståndsfrågan åt dess öde och började i stället behandla de rent politiska Tysklandsproblemen. Det visade sig att dessa var betydligt lättare att lösa än de ekonomiska. De överenskommelser som slöts i detta sammanhang var positiva och vittsyftande. De framstod då som bevis för att segrarmakterna för all framtid försökte lösa Tysklandsproblemet. Med tanke på hur utvecklingen i Tyskland gått sedan dess utgör beskrivningen av dessa överenskommelser en fascinerande läsning. Det allierade kontrollrådet i Berlin skulle vara den instans som tills vidare dirigerade den politiska utvecklingen i Tyskland. Sovjet, USA och Storbritannien skulle således föra en gemensam politik, framför allt när det gällde att behandla Tyskland som en ekonomisk enhet, även om vissa detaljfrågor kunde handhas av kommandanten för varje ockupationszon.

Till denna allmänna grundsats för den allierade politiken fogades vissa andra principer, vilka Truman föreslog såsom vägledande också för det allierade kontrollrådets direktivgivning. Press- och religionsfrihet skulle garanteras över hela Tyskland. Fria och oberoende fackföreningar skulle uppmuntras, så att den allmänna demokratiseringsprocessen verkligen gick på djupet. Samma sak gällde undervisningen. Den skulle fostra till demokratiska ideal. Tanken på en tysk centralregering borde uppskjutas på obestämd tid, men så småningom var det nödvändigt att utveckla den kommunala självstyrelsen. Alla partier utom det nazistiska skulle få tillåtelse att verka fritt. Förvaltningen skulle demokratiseras och alla nazister avlägsnas från sina offentliga poster. Till slut enades man om att Tyskland helt skulle avrustas, så att garantier skapades för att landet i framtiden inte kunde återfå sin krigspotential.

Till dessa trumanska punkter anslöt sig alla de närvarande fastän de alldeles nyligen i skadeståndsfrågan hade beslutat om en politik som gick stick i stäv mot dem. Ingen opponerade sig, varken Stalin eller Attlee eller någon annan av de närvarande politikerna. Vissa smärre korrigeringar gjordes visserligen, men dessa var av mindre betydelse. Molotov tyckte exempelvis inte att man borde trycka så hårt på att någorlunda snabbt uppmuntra lokala val i Tyskland med tanke på att så kort tid förflutit sedan krigsslutet att sådana val kunde orsaka orolig-

heter. Delegaterna i Potsdam ändrade också texten i kommunikén så att hänsyn togs till de allierades säkerhetsintressen i det avseendet. Britterna föreslog sedan ett tillägg i fråga om avrustningen, som gick ut på att denna också skulle gälla tyskarnas vindtunnlar. Mot detta förslag invände Stalin att de närvarande väl inte var några barbarer, som förstörde laboratorier och forskningsanstalter. På denna föga vitala punkt uppnåddes så småningom också en kompromiss, som gick ut på att de tyska vindtunnlarna antingen skulle utnyttjas av segrarmakterna gemensamt eller förstöras. Därmed var debatten om Tysklands politiska framtid avslutad.

Det kan synas egendomligt att inga diskussioner i detta sammanhang förekom beträffande Berlin, som snart skulle komma att spela en så viktig roll i det kalla kriget. Förklaringen ligger i att Berlinproblemet hade reducerats till en teknisk kommunikationsfråga sedan ett principbeslut om indelningen av staden i fyra sektorer hade fattats i Jalta. Detaljförhandlingarna om detta problem ägde rum en knapp månad före Potsdamkonferensen mellan å ena sidan marskalk Sjukov och general Antonov och å andra sidan general Clay för USA och general Weeks för Storbritannien. I stort sett kan man säga att inga större meningsskiljaktigheter förekom. Clay och Weeks begärde visserligen ett betydligt större antal kommunikationsleder till Berlin än vad ryssarna var villiga att acceptera, men i stort sett hade de ingen anledning att klaga. När de västallierade trupperna tågade in i Berlin i juli för att ta sina respektive sektorer i besittning mottogs de med all tänkbar välvilja av de ryska myndigheterna. En detalj i sammanhanget är värd att notera. När västmakterna hade installerat sig i Berlin begärde de att ryssarna skulle fortsätta med att stå för hela stadens försörjning, alltså även västsektorernas, i samma utsträckning som de gjort innan britter och amerikaner anlät. Detta vägrade ryssarna, och det tog ganska lång tid innan västmakterna kunde förmås att överta ansvaret för den saken själva. Det är lätt att föreställa sig vilket övertag ryssarna skulle ha haft när de tre år senare inledde sin Berlinblockad, om de gett efter för västmakternas försörjningskrav.

Men det var inte många som sysselsatte sig med sådana spe-

kulationer i juli 1945. Meningsskiljaktigheter och tvister hade visserligen förekommit, men en öppen brytning och en total uppspaltning av Europa trodde man inte att motsättningarna skulle leda till. Konferensen led mot sitt slut, och delegaterna gjorde sig beredda att resa hem, åtskilligt besvikna men inte helt desillusionerade. Men innan de gav sig iväg återstod några mindre frågor, bland annat angående det besegrade Italiens kolonier. Utan att säga det direkt lät Stalin en dag förstå att Sovjetunionen gjorde anspråk på Libyen som förvaltarshipsområde. Britterna förklarade att de aldrig kunnat tänka sig att Sovjetunionen skulle önska förvärva ett stort stycke afrikanskt område utefter Medelhavets kust. Med undantag för Tunisien hade britterna ensam besegrat tyskar och italienare i dessa områden, poängterade de. De kunde inte inse att några andra hade där att göra, om nu italienarna över huvud taget skulle helt berövas sina kolonier. Britterna hade inga anspråk för egen del, sade de. De begärde inte något Königsberg, inga baltiska stater. De begärde över huvud taget ingenting, underströk de, men Sovjetunionen hade redan fått mer än nog.

På det stadiet blev Truman något nervös. Han skyndade sig att säga att USA inte alls hade några aspirationer i sammanhanget, och han hoppades att inga andra hade det heller. Men Stalin lät sig inte bekomma. Han berättade att sovjetryska fartyg som hade blivit skadade i Medelhavet under kriget inte hade haft någonstans att ta vägen, varför baser på den afrikanska kusten i och för sig inte var någon orimlighet. Han hänvisade till en brevväxling mellan den ryske ambassadören i Washington, Andrej Gromyko, och förre amerikanske utrikesministern Stettinius, där denne hade försäkrat Gromyko om den amerikanska regeringens stöd för de ryska önskemålen. Efter en del ytterligare ordväxlingar kom man emellertid överens att hänskjuta frågan om de italienska koloniernas framtid till utrikesministerrådets sammanträde två månader senare.

Potsdamkonferensen avslutades den 2 augusti 1945. Sedd ur våra dagars perspektiv kan den lätt uppfattas som ett fiasko, men så framstod den knappast för dåtidens opinion. Sprickan mellan öst och väst hade noterats, men den uppfattades inte som definitiv. Man hade i stort sett kommit överens om Tysk-

lands framtid. Ett allierat kontrollråd skulle etableras med säte i Berlin, där både amerikaner, briter, ryssar och fransmän i samarbete skulle styra det besegrade Tyskland. Avrustning och denazifiering skulle genomföras så snart som möjligt. Det ryska löftet om fria val i de av dem ockuperade områdena stod fortfarande fast. Det återstod bara att se om det skulle infrias. Allvarliga meningsskiljaktigheter rådde om den polska västgränsen, men Sovjetunionen hade gått med på att den definitiva lösningen av frågan skulle få anstå till ett senare tillfälle. Den vändning skadestandsfrågan hade tagit var betänkelig – risk förelåg att behandlingen av Tyskland som en enda ekonomisk enhet skulle spolieras – men i princip hade ryssarna gått med på att leverera livsmedel till västzonerna så att dessa kunde överleva utan import västerifrån. Möjligheten att tyskarna antingen skulle bringas till svältgränsen eller behöva försörjas av västmakterna för att inte infiltreras av kommunismen framstod inte som någon omedelbar realitet.

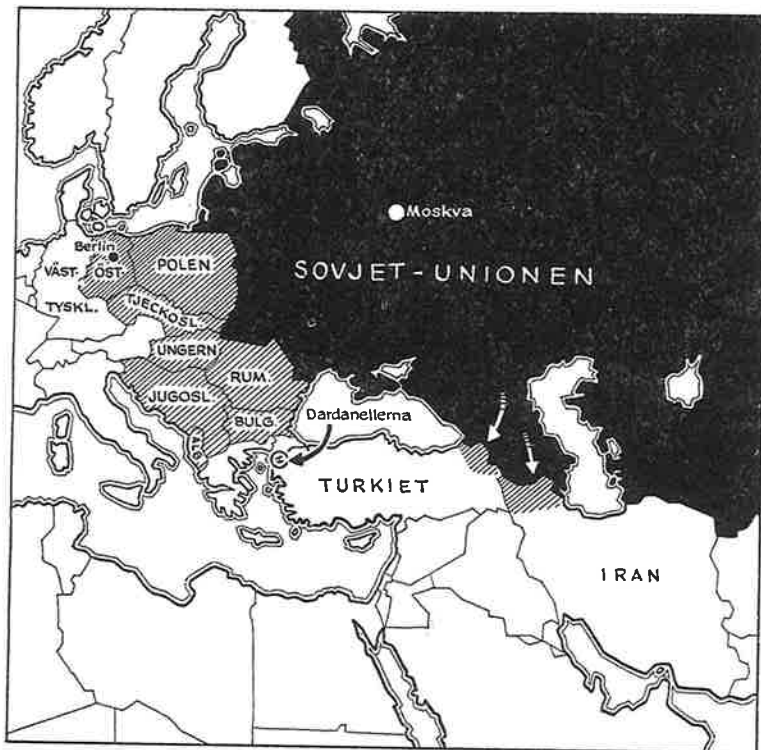
Oroande var att västmakterna under konferensens gång hade fått åtskilliga anledningar att på allvar ifrågasätta Sovjetunionens uppriktiga vilja att hålla de löften som avgivits. Ryssarna hade försäkrat att fria val skulle hållas i öststaterna, men de var inte benägna att låta västmakterna vara med och kontrollera att detta verkligen blev fallet. De hade accepterat att Polens västgräns än så länge skulle vara provisorisk, men i realiteten kunde det lätt konstateras att polackerna tycktes etablera sig väster om floden Neisse för gott. Ryssarna hade själva varit med om att bestämma att Tyskland skulle behandlas som en enhet, men redan innan Potsdamkonferensen var avslutad hade de i sin ockupationszon genomfört separata åtgärder som stred mot denna överenskommelse. Stalin hade anslutit sig till Atlantdeklarationen, som tog avstånd från territoriella erövringar, men efter kriget gjorde han anspråk inte bara på en rad områden i närheten av de ryska gränserna utan också på en koloni i Afrika. Så var läget sommaren 1945. Den närmaste tiden skulle visa om västmakternas farhågor beträffande Sovjet var berättigade.

Klyftan vidgas

Pessimisterna i väst, som menade att Sovjetunionens maktutvidgningspolitik var en realitet som man måste ta hänsyn till på lång sikt, fick snart ytterligare skäl för sin ståndpunkt. Redan före Potsdamkonferensen hade Sovjetunionen riktat krav mot Turkiet som vållade åtskillig uppståndelse. Den ryska regeringen fordrade att återfå de två turkiska provinserna Kars och Ardahan, som tillhört Tsarryssland mellan 1878 och 1918. Sovjetunionen begärde dessutom revision av Montreuxkonventionen av år 1936, som bl. a. pålade ryska marinfartyg vissa restriktioner beträffande genomfarten av Dardanellerna. Ryssarna krävde också militärbaser i närheten av denna genomfartsled mellan Svarta havet och Medelhavet. Det var önskemål som till och med Hitler under Ribbentroppaktens dagar hade vägrat att tillmötesgå.

Förhandlingarna mellan Turkiet och Sovjet blev tämligen långvariga. Västmakterna försökte medla, men i stort sett var de inställda på att Turkiet inte borde ge efter för de ryska kraven. Det gjorde inte heller den turkiska regeringen. Sovjetregeringen blev så småningom tvungen att lägga ner sin talan. USA kunde tänkas ställa sig i spetsen för en antirysk koalition, om Sovjet så snart efter meningsskiljaktigheterna om den polska gränsen även insisterade på att svälja en del av Turkiet, och det ville Stalin förmodligen undvika på detta stadium. Hade däremot kraven mot Turkiet framställts som en isolerad företeelse hade de säkert mött större förståelse. En revision av Montreuxkonventionen var i och för sig betydligt väsentligare och rimligare ur rysk säkerhetssynpunkt än den polska västgränsen, för att inte tala om behovet av en rysk koloni i Afrika.

Men ryssarna lät sig inte nedslås av det ökade motståndet mot deras politik. En knapp månad efter Potsdamkonferensen, i september 1945, gjorde en grupp kurdiska kommunister uppror i den persiska provinsen Aserbejdjan, där de upprättade en autonom republik, som avsåg att etablera intima förbindelser

Det kalla kriget började redan samma år som andra världskriget slutade. Sommaren 1945 fordrade nämligen sovjetregeringen att få annektera de turkiska provinserna Kars och Ardahan och att få anlägga militärbaser vid Dardanellerna. Ryssarna försökte också upprätta en sovjetrepublik i norra Iran. Motsättningarna skärptes ytterligare när den ena kommunistdiktaturen efter den andra upprättades i Östeuropa.

med den sovjetryska unionsrepubliken med samma namn. Kuppen uppfattades inte bara av regeringen i Teheran utan också av västmakterna som ett försök av Sovjet att tillskansa sig norra Iran. Ryska trupper befann sig nämligen i området som en följd av en överenskommelse sedan kriget – britterna ockuperade södra delen av landet.

Till att börja med måste Iran understött av västmakterna inskränka sig till protester, men så småningom drogs frågan inför Förenta Nationerna. I september 1945 hade nämligen det allierade utrikesministerrådet enats om att såväl ryssar som britter

skulle evakuera Iran den 2 mars 1946, och när Sovjetunionen då inte hade gjort några ansatser att dra tillbaka sina trupper anmäldes förhållandet för säkerhetsrådet. Detta ledde emellertid inte till något resultat. Ryssarna stannade i Iran. Den persiske regeringschefen Qawan es-Sultneh såg sig då tvungen att göra vissa eftergifter. Tre kommunister upptogs i den persiska centralregeringen och ryssarna erbjöds att tillsammans med perserna bilda ett gemensamt bolag som skulle exploatera oljefyndigheterna i norra Iran, på villkor att Röda armén lämnade landet.

Sovjets framgång blev emellertid kortvarig. Så snart ryssarna hade gett sig iväg marscherade persiska trupper in i den aserbajdianska provinsen och gjorde slut på den kommunistiska regimen där. Dess ledare tvangs att fly till Sovjetunionen. Även överenskommelsen om oljefyndigheterna blev en besvikelse för ryssarna. När uppgörelsen skulle ratificeras av det persiska parlamentet vägrade detta att godkänna den. Det rysk-persiska fördraget trädde därför aldrig i kraft. Ryssarna hade förmåtts lämna landet, men perserna hade vägrat att infria sina löften. De kommunistiska ledamöterna i regeringen avlägsnades snart från sina poster, och så småningom förbjöds det kommunistiska partiet i landet. Det ryska inflytandet hade eliminerats för denna gång.

De ryska framstötarna mot Turkiet och Iran behövde i och för sig inte leda till något kallt krig mellan öst och väst. De skulle ha kunnat uppfattas som enbart en fortsättning av den traditionella ryska utrikespolitiken att öka det ryska inflytandet på Balkan och i Mellersta Östern, detta för att säkra vissa strategiska positioner i händelse av krig. De skulle ha motarbetats av västmakterna men knappast uppfattats som något allvarligt hot. Nu skedde emellertid dessa operationer parallellt med att ryssarna på ett flagrant sätt bröt mot överenskommelserna i Jalta och Potsdam om fria val i de områden i Östeuropa som besatts av Röda armén. Och det var något helt annat. Det var sovjetiseringen av Bulgarien, Rumänien, Ungern, Polen, Jugoslavien, Tjeckoslovakien, Östtyskland och Albanien som ledde till det kalla kriget. Det var det löftesbrottet som fick västmakterna att anta den ryska utmaningen och att återupprusta.

Vad som höll på att ske i Östeuropa gick inte omedelbart upp för västmakterna. Sovjetiseringen där började redan på hösten 1944 men var inte slutförd förrän i mitten av 1948. Bulgarien var ett av de första länder som fick känning av det ryska inflytandet. Bulgarien hade deltagit i kriget på Tysklands sida, men aldrig särskilt aktivt. Det kämpade exempelvis aldrig mot Sovjet men medverkade däremot i ockupationen av Grekland och Jugoslavien.

Bulgarerna liksom de flesta andra folk i Östeuropa hade tidigare förvisso inte varit några mönsterdemokrater. Parlamentariska styrelseskick hade knappast existerat, och på 30-talet hade den nästan feodala regimen ägnat sig åt allt slags förföljelse av dem som ivrade för friare styrelseformer. Tre dagar innan Röda armén nådde Sofia, natten mellan den 8 och 9 september 1944, gjorde den fosterländska fronten, bestående av fyra antinazistiska partier med kommunisterna i spetsen, en statskupp mot den tyskvänliga regeringen. Till skillnad från polackerna, som samtidigt kämpade en hopplös kamp i Warszawa, hade bulgarerna fått officiell sanktion för sitt uppror av Moskva. Ett falskt flyglarm var signalen, och medan ministrarna flydde ut på landet i sina bilar, ockuperades departementen och radiostationen. Inom några timmar kontrollerade kuppmakarna situationen. Regeringens medlemmar arresterades och fosterländska fronten, bestående av kommunister, socialdemokrater, bondepartiet och Zvento (en militärorganisation), bildade en ny regering.

Den nya regimen inledde sin verksamhet med att i samarbete med ryssarna inrätta en rad folkdomstolar. Inom sex månader efter det att Bulgarien brutit med Tyskland hade 11 667 personer dömts för olika politiska brott – 2 138 av dessa hade arresterats. Huvudparten av dem hade samarbetat med tyskarna, men en del hörde bara till den kategori som gärna vädrade sina antikommunistiska åsikter. De mera framstående och kända icke-kommunistiska politikerna gick emellertid till en början fria. Det dröjde exempelvis ett år innan ledaren för det största oppositionspartiet, bondepartiet, tvingades avgå från sin post i regeringen. G. M. Dimitrov, som inte bör förväxlas med sin ännu mera kände namne Georgi Dimitrov, anklagades för att

vara utländsk agent – han hade under kriget vistats i Egypten och ansågs därför vara köpt av britterna. Dimitrov tog sin tillflykt till den amerikanska legationen i Sofia, varifrån han så småningom smugglades ut ur landet.

Den kommunistiska taktiken gick i fortsättningen ut på att eliminera resten av den politiska oppositionen genom anklagelser för kriminella handlingar. Det kunde ske med hjälp av "Lagen om skydd för folkmakten". Enligt denna var det straffbart att fälla yttranden, "som var sårande eller felaktiga och ägnade att skapa misstro mot regeringen" eller "skada näringslivet". Som följd av denna lag blev exempelvis den 72-årige socialisten Pastutjov dömd till fem års fängelse för att ha kritiserat en kommunistisk regeringsmedlem för förhållandena inom armén. Genom dessa och liknande metoder tunnades de icke-kommunistiska partierna ut allt mera. Deras inflytande minskade ytterligare på grund av att det kommunistiska typografförbundet med jämna mellanrum såg till att dess medlemmar vägrade att trycka oppositionens tidningar.

Det tog dock förhållandevis lång tid innan oppositionens stämma fullständigt tystnade. Under 1946 kunde den fortfarande göra sig hörd trots att 30 av oppositionens kandidater till de kommande valen hade arresterats och den kommunistiska partiledaren och förutvarande sekreteraren i Komintern, Georgi Dimitrov, förklarat att "i kampen mot reaktionens djävulska intriger kan det inte finnas någon generositet, ingen återhållsamhet". Vid valen, som ägde rum i oktober 1946, lyckades de icke-kommunistiska partierna erhålla 188 av de 364 platserna i parlamentet, trots att röstsedlarna i över hälften av valdistrikten räknades utan vittnen från oppositionen.

Denna tingens ordning skulle emellertid inte tillåtas existera så länge till. Vid slutet av 1946 tvingades en av de främsta ledarna för Zvento, försvarsministern generalöverste Veltjev, att avgå. Ett av de sista argument som användes för att övertala honom att lämna sin post var överlämnandet av hans adjutants lik utanför hans dörr. Veltjev utnämndes senare till bulgarisk minister i Schweiz. Ett år senare berövades han sitt bulgariska medborgarskap sedan han vägrat återkomma till Sofia.

Betydligt värre gick det för den nye ledaren för bondepartiet,

Nikola Petkov. Han arresterades i juni 1947 samtidigt som 23 andra medlemmar av bondepartiet uteslöts ur parlamentet. Han anklagades för att ha konspirerat med "vissa internationella element samt med reaktionärer i sitt eget land i syfte att upprätta en regering i strid mot Bulgariens demokratiska intressen". Han dömdes till döden och hängdes den 25 september, trots att Storbritannien och USA under åberopande av Jaltaavtalet och överenskommelsen i Potsdam värdade till såväl den bulgariska regeringen som den ryske militärbefälhavaren i Sofia att skona hans liv.

Nästa år var det det socialdemokratiska partiets tur. I januari 1948 hotade Dimitrov de nio socialdemokrater som röstat mot budgeten med att de kunde röna samma öde som Petkov och bondepartiet. I juni arresterades tre av dem. De socialdemokrater som inte accepterade att deras parti sammanslogs med det kommunistiska flydde över gränsen till Turkiet. Oppositionen mot kommunismen hade definitivt tystats.

Om bulgarerna fick en omild behandling så gällde detta i lika hög grad om rumänerna. Men till skillnad från bulgarerna, som bl. a. på grund av sin slaviska härstamning var ryssvänliga, skulle man kunna säga att rumänerna på ett annat sätt och med fog dragit på sig ryssarnas ovilja. Rumänerna hade alltid betraktat sig som ett romanskt folk och föraktat ryssarna för att de var slaver. De hade med entusiasm skickat 20 divisioner till Sovjet, vilka tillsammans med Hitlerarméerna våldtagit, plundrat och bränt. De hade också mer eller mindre aktivt medverkat till att en kvarts miljon rumänska judar transporterats till de nazistiska utrotningslägren.

När de ryska trupperna på sensommaren 1944 började närma sig Bukarest, förstod kung Mikael att det var dags att göra sig av med sin tyskvänliga regering. Han lät därför slottsvakten arresterar den och utsåg i stället en militärregering under general Sanatescu.

Något större antal rumänska kommunister existerade inte, men Röda arméns närvaro i landet underlättade organiserandet av en kommunistdominerad nationell front under ledning av Petru Groza, en kommunistympatiserande hemmansägare från södra delarna av landet. Till skillnad från Sanatescus regering

hade den kommunistledda nationella fronten ett politiskt och socialt program där en jordreform och socialisering av bankerna utgjorde de viktigaste punkterna. Under den förvirring som uppstod vid den tyska reträtten och den ryska ockupationen framstod den nationella fronten trots sin från början ringa omfattning som den samlande och pådrivande kraften, medan förkrigspartierna, nationalliberalerna och de nationella agrarerna, föreföll mera hjälplösa; de saknade konkreta målsättningar. Kung Mikael försökte bredda regeringen genom att byta ut general Sanatescu som regeringschef mot general Radescu, generalstabschefen, samtidigt som han lät Groza bli vice regeringschef och kommunistledaren Georgescu statssekreterare i inrikesdepartementet.

Men situationen stabiliserades inte därmed, tvärtom. Georgescu började placera kommunister som polischefer ute på landsbygden med order om att rensa ut de element inom lokalförvaltningen som kunde tänkas sätta sig emot kommunisternas program. Det blev kravaller, och Radescu skickade ut trupper för att återställa ordningen. Detta ökade bara spänningen ännu mer. Den 24 februari 1945 organiserade den nationella fronten ett jätteuppbåd av demonstranter, som tågade till slottstorget för att kräva Radescus avgång. När statsministern gick ut på en balkong för att försvara sin politik samtidigt som han angrep kommunisternas metoder, drevs han ut på gatan och blev utsatt för stenkastning.

Dagen därpå anlände vice ryske utrikesministern Andrej Vysjinskij till Bukarest för att övertala kungen att avskeda Radescu. Kungen vägrade under motivering att konstitutionen fordrade att han i ett sådant fall först rådgjorde med partiledarna. Vysjinskij lär då ha slagit näven i bordet och förklarat att kungen hade tjugofyra timmar på sig att byta ut Radescu mot Groza. Skedde inte detta skulle Röda armén ingripa, eftersom kravallerna i Rumänien äventyrade de ryska truppernas förbindelselinjer till fronten. Sedan slog han igen dörren så att rappningen lossnade. Kungen övervägde att abdikera men övertalades av ledarna för de icke-marxistiska partierna att ge efter och stå kvar på sin post. Dagen därpå fick Vysjinskij sin vilja igenom. Groza blev regeringschef och Radescu sökte skydd på

brittiska beskickningen i Bukarest.

Den nya regeringen tog som en av sina främsta uppgifter att likvidera förkrigspartierna. Någon större känslsamhet utmärkte inte dess metoder. Nationalliberalernas och de nationella agrarernas tidningar konfiskerades, deras funktionärer pryglades och deras möten sprängdes. Polis avväpnades och ersattes med folkfrontens beväpnade milis, som tog på sig uppgiften att rensa Bukarest från vad som ansågs vara reaktionärer och fascistiska element.

Dessa händelser kunde man inte undgå att notera i Washington och London. Det allierade utrikesministerrådet var samlat i Moskva i december 1945. Västmakternas representanter krävde att Potsdamkonferensens bestämmelser om fria val skulle uppfyllas och drev igenom att en undersökningskommission bestående av USA:s och Storbritanniens ambassadörer i Moskva, Averell Harriman och Clark-Kerr, samt ryssen Vysjinskij, skulle fara ner till Rumänien för att undersöka läget. Deras främsta uppgift blev att se till att regeringen Groza breddades med två representanter för förkrigspartierna. Detta lyckades också, men på kommunisternas villkor. Groza genomdrev nämligen att han och inte den allierade undersökningskommissionen skulle bestämma vilka representanter för oppositionen som skulle tillföras regeringen. Det blev inte de två största oppositionspartiernas ledare utan två förhållandevis okända borgerliga politiker, vilka i samarbetet med kommunisterna saknade den nödvändiga auktoriteten. De erhöll ej heller några departement utan utnämndes till konsulter. Detta tycks emellertid inte ha oroat Harriman och Kerr, utan de förklarade sig nöjda och återvände till Moskva sedan den sålunda breddade regeringen offentliggjort en deklaration som utlovade snara val samt press- och församlingsfrihet för samtliga partier.

Men censuren behölls under motivering att artiklar som kritiserade vänskapligt sinnade främmande makter stred mot vapenstilleståndet. Passade de icke-kommunistiska artiklarna inte in under denna brottsbeteckning, vägrade typograferna liksom i Bulgarien att trycka dem därför att de var reaktionära. Inför valen, som ägde rum i november 1946, gick socialdemokraterna fram med en gemensam lista tillsammans med kommu-

nisterna och en del andra smågrupper. Oppositionen fick bara 35 platser i parlamentet mot 348 för det kommunistdominerade blocket. I juli följande år arresterades ledaren för de nationella agrarerna, Juliu Maniu, tillsammans med partiets ställföreträdande chef samt dess generalsekreterare. De anklagades för att ha ställt sig till "det imperialistiska lägrerets förfogande i syfte att göra Rumänien till bas för ett angrepp på Sovjetunionen". Maniu dömdes till livstids fängelse. Något senare arresterades också ledaren för de nationella liberalerna. Den 30 december samma år abdikerade kung Mikael och flydde ur landet. Rumänien hade införlivats i folkdemokratiernas krets.

I Ungern gick det kommunistiska maktövertagandet något annorlunda till. Omedelbart efter det tyska sammanbrottet kunde de tre största partierna, småbrukarna, socialdemokraterna och kommunisterna, verka tämligen fritt. Till stor del berodde detta på den aktivitet som ledaren för den amerikanska militärbeskickningen i Budapest, generalmajor Key, utvecklade. Mot sig i den allierade kontrollkommissionen hade han visserligen en kraftfull motståndare i marskalk Kliment Vorosjilov, en av Stalins närmaste medarbetare, medlem av politbyrån och en av förgrundsfigurerna i den ryska revolutionen, men Key klarade sig hyggligt och lyckades till att börja med se till att Potsdamkonferensens bestämmelser följdes. När Budapest gick till kommunalval den 7 oktober 1945 erhöll småbrukarpartiet inte mindre än 51 procent av rösterna.

Ungern höll tydligen på att avvika från det rumänska och bulgariska mönstret, och det kommunistiska huvudorganet i Budapest, "Szabad Nep", gjorde antydningar om nödvändigheten av en generalstrejk mot de fascister som trotsat folkviljan. Riksvälen skulle hållas en månad senare. En febril aktivitet inleddes nu inom kommunistlägret. Dess ledare Matyas Rákosi överlade med Vorosjilov och for sedan till Moskva för att tala med Stalin. Han kom tillbaka med ett förslag att partierna i förväg skulle komma överens om fördelningen av platserna i parlamentet för att undvika en alltför uppsplitande valkampanj. Småbrukarna skulle erhålla nästan hälften men inte tillräckligt för majoritet i det nya parlamentet. Vorosjilov understödde varmt förslaget, och under detta tryck gav småbrukarnas ledning efter.

Men nu trädde Key i aktion. State Department alarmerades, västmaktskorrespondenterna i Ungern underrättades och BBC spred meddelandet om överenskommelsen till den ungerska befolkningen. Reaktionen blev så stark inom småbrukarpartiet att en extra partikongress inkallades, vilken omedelbart upphävde ledningens överenskommelse med kommunisterna. I valen den 4 november erhöll småbrukarna 57 procent av rösterna mot socialdemokraternas 17 procent och kommunisternas 16,5 procent.

Men nu begick småbrukarna en blunder. De utnyttjade inte den rätt att bilda majoritetsregering som valresultaten gav dem utan lämnade ifrån sig ett antal viktiga departementsposter till kommunisterna och socialdemokraterna. Småbrukaren Tildy blev visserligen regeringschef, men Rákosi och socialdemokraten Szakasits blev vice regeringschefer. De övriga regeringsposterna delades lika mellan småbrukarna och den socialistiska oppositionen, men enligt praxis från Bulgarien och Rumänien överlämnades inrikesdepartementet åt en kommunist. Resultatet av denna ytterligare eftergift visade sig snart. En särskild kommission inom inrikesdepartementet tillsattes för att granska tjänstemännens förflutna. Det var meningen att de reaktionära elementen inom tjänstemannagruppen skulle utplånas. När utrensningen var genomförd användes samma metoder mot officerskåren.

Parlamentet var emellertid något svårare att komma åt. Som följd av de allmänna valen fanns där 245 småbrukare mot endast 162 kommunister, socialdemokrater och agrarer. Småbrukarpartiets ledare Zoltan Tildy hade utsetts till president i samband med monarkins avskaffande i februari 1946, och till ersättare och chef för småbrukarpartiet hade man valt Ferenc Nagy. Denne var inte någon utpräglad viljestark person, och när kommunisterna efter våldsamma demonstrationer fordrade att 20 småbrukare skulle lämna partiet därför att de var "revisionister och reaktionärer", gav han efter.

I december 1946 uppdagade dessutom den kommunistiske inrikesministern en komplot inom högerfraktionen av småbrukarpartiet som syftade till att återinsätta amiral Horthy – den fascistiske diktatorn under samarbetet med tyskarna – som

statschef så snart de ryska trupperna lämnat landet. Femtiofem småbrukare häktades, samtidigt som tre ministrar ur samma parti tvingades lämna regeringen. Ledaren för socialdemokraternas vänsterflygel Szakasits kunde nu med rätta beteckna småbrukarpartiets valseger föregående år som en matematisk illusion.

Då gick det äntligen upp för småbrukarna att de var på väg att utplånas som parti och borde bjuda motstånd på allvar. När kommunisterna fordrade att småbrukarpartiets generalsekretär Bela Kovacs skulle berövas sin parlamentariska immunitet vägrade de. Men det hjälpte inte. Det var för sent att bekämpa kommunismen. Ryssarna själva häktade nu Kovacs för brott mot sovjetarmén. När västmakterna protesterade svarade den ryska regeringen endast att Kovacs brott inte var politiskt utan bestod i att han planerat en rad terroråd mot de ryska trupperna i Ungern. Han dömdes till livstids fängelse och fördes till Sovjetunionen.

Strax därefter var det Nagys tur. När regeringschefen befann sig på ett tillfälligt besök i Schweiz i maj 1947 ringde kommunistledaren Rákosi upp honom och berättade att Kovacs under förhören bekänt att också Nagy var inblandad i planerna att genomföra en statskupp i syfte att föra amiral Horthy till makten. Regeringschefen ställdes inför alternativet att antingen begära avsked och stanna i Schweiz – hans minderårige son som befann sig i Ungern skulle skickas till honom – eller återvända till Budapest och ställas inför en undersökningsdomstol. Nagy valde det första alternativet. Ungefär samtidigt arresterades också ledaren för socialdemokraternas högerflygel, Anna Kethly. Hon dömdes till 15 års fängelse. Kommunistregimen var etablerad.

I Polen tycktes läget till en början ljusare. Kommunisterna frigav sommaren 1945 cirka 200 000 medlemmar av den polska motståndsrörelsen, som de häktat under hösten 1944 när en del av partisanerna hade lämnat ifrån sig sina vapen. Mikolajczyk, den västmaktsvänlige antikommunistiske vice regeringschefen, fick också följa med kommunistledaren Bierut och regeringschefen Osobka-Morawski till Moskva för att förhandla med Molotov och Vysjinskij. Visserligen blev resultaten tämligen

magra för polackernas del – de blev bl. a. tvungna att sälja kol till ryssarna för en och en halv dollar per ton, fastän svenskar och danskar bjudit sexton dollar – men Mikolajczyk hade fått framföra sina åsikter, och ryssarna hade i viss utsträckning tagit hänsyn till dem.

På hösten 1945 blev läget något mera spänt. Kommunisterna hade lanserat ett eget bondeparti och gett det ett namn som redan bars av Mikolajczyks organisation, den enda politiska sammanslutning som kunde tänkas bjuda kommunisterna effektivt motstånd. Mikolajczyk ändrade då sitt partis namn till "polska bondepartiet". Detta fick kommunisterna att öka sin aktivitet. Hundratusentals broschyrer, som anklagade Mikolajczyk och hans parti för att vara i färd med att sälja Polen till utländska kapitalister, distribuerades bland befolkningen. En medlem av det polska bondepartiets partistyrelse, Wladyslaw Kojder, som ofta kritiserat den politiska polisens arbete, hittades en höstdag mördad i en av Warszawas förstäder.

Detta blev för mycket för oppositionen. Under en kongress i januari 1946 utfärdade det polska bondepartiet en deklARATION som fördömde terrorn och fordrade att departementen för säkerhetspolisen och propagandan skulle avskaffas, eftersom dessa utvecklats till enbart kommunistiska organ, inte till statliga. Men oppositionen hade ingen makt att ställa bakom orden. Följden blev bara ett ökat kommunistiskt tryck. Trettiosex av det polska bondepartiets distriktsorganisationer upplöstes av polisen, samtidigt som dess högkvarter i Warszawa förstördes och personalen arresterades. Några månader senare arresterades också chefredaktören för partiets enda dagliga tidning, "Gazeta Ludowa". Mikolajczyk skickade nu ett memorandum till Stalin, där han bad denne ingripa för att göra slut på terrorn. Han påpekade bl. a. att tjugotvå medlemmar av högsta rådet, sju medlemmar av distriktsråd, alla representerande det polska bondepartiet, hade satts i fängelse. Den ryske regeringschefen svarade inte på skrivelsen. Denna tillställdes då i stället västmakterna.

Sådant var alltså läget inför valen till sejmen, det polska parlamentet, den 19 januari 1947. Det polska bondepartiet erhöll endast 1 154 847 röster mot det s. k. demokratiska blockets 9 003 682. Mikolajczyk förklarade efteråt att oppositionens val-

listor i ett stort antal valdistrikt förstörts av kommunisterna och att dess officiella representanter hade nekats att vara med och kontrollera valresultaten. Åtskilliga personer framträdde offentligt för att vittna om riktigheten i Mikolajczyks anklagelser. De blev samtliga arresterade.

Den polske bondeledaren tog nu avsked från regeringen, men han och hans 27 partivänner fortsatte sin opposition mot kommunisterna i sejmen. I oktober 1947 fick Mikolajczyk på omvägar höra att regeringen förberedde en aktion för att beröva honom hans parlamentariska immunitet och att högsta domstolen fått order att åtala honom för förräderi. Genom amerikanske ambassadörens försorg smugglades nu Mikolajczyk ut ur landet.

I den nu totalt kommunistbehärskade sejmen kommenterade talmannen händelsen genom att påpeka att den anglo-amerikanska reaktionen hade sett sig tvungen att dra tillbaka sin representant i det polska parlamentet så att denne kunde inta sin plats bredvid Ferenc Nagy i de politiska emigranternas gröna international. Den 15 november samma år förklarade sejmen Mikolajczyk officiellt för förrädare mot den polska staten, och han berövades sin plats i parlamentet på livstid.

Tjeckoslovakien var det sista land i Europa som hamnade bakom järnridån. Fram till början av 1948 rådde där en unik situation. Trots att huvuddelen av landet befriats av ryska trupper och trots att sovjetregeringen utan alltför stort besvär skulle ha kunnat införa samma sorts diktatur där som i det övriga Östeuropa, rådde ett fullt demokratiskt system. I de fria val som ägde rum den 26 maj 1946 erhöll kommunisterna inte mindre än 38 procent av samtliga röster, och i parlamentet fick vänsterpartierna, socialdemokrater och kommunister, en majoritet på 152 mandat mot de borgerligas 148. I den samlingsregering som därefter omedelbart bildades, fördelades emellertid platserna lika, så att vänsterpartierna och de tre borgerliga partierna erhöll vardera hälften. Till regeringschef utnämndes kommunisten Klement Gottwald.

Under hela 1946 och så gott som hela 1947 inträffade ingenting som kunde tydas som något hot mot demokratin. Pressfrihet rådde, domstolarna fungerade som opolitiska organ och

någon förföljelse drabbade inte dem som opponerade sig mot kommunisternas politik. Tjeckoslovakien började framstå som ett bevis för att det var möjligt att samarbeta med kommunisterna under demokratiskt parlamentariska former även i länder där de inte bara utgjorde en betydelselös minoritet utan spelade en avgörande roll i den politiska utvecklingen.

Antingen det nu berodde på en från början medveten politik från kommunisternas sida eller bara på den omständigheten att det kalla kriget ute i världen nödvändiggjorde ett aktivare ställningstagande mellan öst och väst, stegrades de politiska motsättningarna i Tjeckoslovakien under hösten 1947. I september upptäckte en tjänsteman vid ett postkontor i Prag ett mystiskt paket med påskriften parfym. Adressaten var en av ledarna för det största borgerliga partiet, vice regeringschefen Peter Zenkl, och paketet visade sig efter närmare undersökning innehålla en bomb avsedd att explodera när paketet öppnades. Liknande paket hade sänts till utrikesministern Masaryk och justitieministern Drtina. Vid den undersökning som justitiedepartementet verkställde visade det sig att en snickare som var medlem av kommunistiska partiet hade tillverkat bomben på order av den kommunistiske parlamentsledamoten Sosnar. Inblandade i komplotten var också Alexej Cepicka, Gottwalds svärson och sex månader senare själv utnämnd till justitieminister. Händelsen vållade naturligtvis åtskillig uppståndelse. Kommunisterna förnekade att de hade haft med saken att göra och betecknade det inträffade som en fascistisk provokation. De borgerliga partiernas representanter uttryckte farhågor för att en kommunistisk statskupp kunde vara på väg.

Statskuppen skulle heller inte dröja länge. I oktober samma år ökade den politiska spänningen ytterligare genom att den socialdemokratiska partiledaren, Zdenek Fierlinger, genomdrev en överenskommelse med Gottwald om ett samarbete kring finans- och utrikespolitiken, med sikte på en sammanslagning av de båda partierna längre fram. Därmed hade kommunisterna lyckats tillförsäkra sig majoritet för sin politik i parlamentet. Tillfredsställelsen över fördraget varade emellertid endast några veckor. När den socialdemokratiska partikongressen sammanträdde i november avsattes Fierlinger och ersattes med Bohumil

Lausman. Överenskommelsen med kommunisterna förklarades ogiltig och socialdemokraterna deklarerade att de var villiga att samarbeta med samtliga partier utan att därför vara beredda att kompromissa i fråga om de viktigaste sociala principfrågorna.

Situationen började nu bli kritisk för kommunisterna. De riskerade att förlora de socialdemokratiska rösterna i parlamentet, och om ett halvår skulle det bli nya val. De opinionsundersökningar som gjorts visade dessutom en viss nedgång för det kommunistiska partiet. Den kommunistiske inrikesministern Vaclav Nosek trädde nu i aktion. I början av 1948 avskedade han åtta distriktskommisrarier vid polisen i Prag som inte var kommunister och ersatte dem med partimedlemmar. När meddelandet härom nådde regeringen den 13 februari 1948, beordrades inrikesminister Nosek av en majoritet bestående av de borgerliga och socialdemokratiska partiernas representanter att återge de avskedade polischeferna deras befattningar.

Samtidigt som dessa överläggningar ägde rum inom regeringen anlände den ryske vice utrikesministern Valerian Zorin till Prag, där han tog kontakt med president Benesj. Vad som avhandlades i detta sammanhang är inte känt, men det torde inte vara orealistiskt att förmoda att Zorin tog som sin främsta uppgift att förmå Benesj att inte motsätta sig den kommunistiska politiken om en brytning senare skulle komma till stånd mellan kommunisterna och de övriga partierna.

En sådan inträffade också inom en vecka. När regeringen åter sammanträdde den 20 februari, visade det sig att inrikesminister Nosek inte verkställt ordern i fråga om polischeferna och att han på regeringschefen Gottwalds inrådan inte heller tänkte göra det. Då avgick de borgerliga ministrarna. Krisen koncentrerades nu till de tre socialdemokratiska ministrarna, vilkas inställning var minst sagt villrådig. Samtidigt som de tvekade att följa de borgerliga ministrarnas exempel och lämna regeringen, ville de stå fast vid sitt tidigare beslut att Nosek skulle återinsätta de icke-kommunistiska polischeferna. De beslöt att hänskjuta frågan till sin partistyrelse. Inom denna uppstod nu en våldsam diskussion, som så småningom utvecklades till allmänt handgemäng. Till slut lyckades vänsterfalangen inom

partistyrelsen låsa in motståndarna till samarbete med kommunisterna i ett rum bredvid sammanträdeslokalen och en överenskommelse med kommunisterna undertecknades.

Regeringschefen Gottwald kunde nu bege sig upp till Hradshyn för att få Benesj att godkänna en ny ministerlista. Presidenten tvekade trots nya besök av Zorin och påtryckningar från den kommunistiske fackföreningsordföranden Zapotocky. Ute i staden demonstrerade den nya arbetarmilisen för de kommunistiska kraven, och på de flesta företag bildades s. k. aktionskommittéer med uppgift att rensa ut reaktionära företagsledare och andra anti-kommunistiska funktionärer. När omkring 10 000 studenter vid Prags universitet demonstrerade för bevarandet av ett demokratiskt Tjeckoslovakien gav polisen eld och arresterade ledarna. Strax innan hade det kommunistiska partiets centralkommitté utfärdat en deklARATION där det påstods att vissa borgerliga oppositionsledare hade för avsikt att med författningsstridiga medel upprätta en icke-parlamentarisk styrelse, som skulle försöka vrida makten ur folkets händer.

På fjärde dagen efter Gottwalds första besök hos president Benesj gav denne efter för de kommunistiska kraven och satte sin namnteckning under det dokument som godkände den nya regeringen. Det var framför allt hotet om generalstrejk som fick Benesj att ge vika. Den nya regeringens första åtgärd blev att tillsätta en aktionskommitté för parlamentet, som avlägsnade de medlemmar vilka opponerat sig mot bildandet av den nya kommunistdominerade regeringen. Nio av de tolv borgerliga ministrarna flydde nu västerut. Utrikesminister Masaryk begick självmord, medan president Benesj fick uppleva smäleken att tvingas sätta sitt namn under den nya konstitution, som förvandlade Tjeckoslovakien till en folkdemokrati, innan han avled den 3 september. Tjeckoslovakien hade upphört att utgöra en bro mellan öst och väst och i stället blivit en del av östblocket.

I och med utgången av 1948 var det ryska inflytandet väl etablerat inom hela Östeuropa – Jugoslavien, Albanien och Östtyskland hade också infört kommunistssystem. Vissa undantag fanns dock. I Österrike hade ryssarna inte gjort några allvarliga försök att få ett permanent inflytande. Samma sak gällde i

Finland. I Grekland höll västmakterna på att befästa sina positioner med medel som knappast helt överensstämde med gängse demokratiska värderingar. Men dessa omständigheter skymdes helt av det intryck som det kommunistiska maktövertagandet i de av Röda armén ockuperade områdena i Östeuropa hade gjort på allmänna opinionen i Västeuropa.

I detta sammanhang framstod kuppen i Prag i februari 1948 som en symbol. Det var inte bara det faktum att Tjeckoslovakien så länge lyckats balansera mellan öst och väst. Tjeckoslovakien hade också till skillnad från de övriga öststaterna varit en demokrati före kriget, och landet hade efter den tyska ockupationen gett prov på en betydande samarbetsvilja gentemot sin granne Sovjet, låt vara med bibehållande av några av sina gamla förbindelser med västern. Det är möjligt att Stalin 1948 ansett relationerna mellan öst och väst så spända att det var nödvändigt att sluta de kommunistiska leden. Men när han gav order om Pragkuppen tryckte han definitivt på startknappen till det kalla kriget. Löftena från Jalta och Potsdam hade sopats undan, och brytningen mellan öst och väst höll på att bli ett faktum.

Brytningen

Utvecklingen i Östeuropa föranledde västmakterna att så småningom skärpa sin politik gentemot ryssarna. Det var inte så att de förnekade att Sovjetunionen hade rätt till ett betydande inflytande i Östeuropa. Vad de vägrade ryssarna var att lägga under sig så gott som halva den europeiska kontinenten i strid mot de avtal som ingåtts på högsta nivå med Stalin och Molotov.

Redan i januari 1946 skrev president Truman till utrikesminister Byrnes att han var trött på att jollra med ryssarna och att det inte fick bli några eftergifter. Två månader senare framträdde Churchill i Fulton i USA och konstaterade i ett tal att en järnridå hade gått ner från Stettin i norr till Trieste i söder och att USA och Storbritannien borde fortsätta det militära samarbetet från krigstiden för att hejda den ryska expansionen. Talet hade inte sanktionerats av den brittiska labourregeringen, men president Truman var närvarande, varför det inte bara kunde betecknas som en halvofficiell deklaration utan som en signal till en västmakternas motoffensiv i det kalla kriget.

Men för att förverkliga en motoffensiv saknade man egentliga resurser. I Västeuropa och Nordamerika hade de militära förbanden i stort sett demobiliserats, och varubristen var påfallande, särskilt i Storbritannien och Frankrike. Sovjets ekonomi var visserligen ännu mer söndertrasad av krigets härjningar, men dess markstridskrafter i Östeuropa var så avsevärda att en rysk framryckning till Engelska kanalen inte skulle kunna mötas av något större motstånd vid en öppen konflikt.

Dessa omständigheter komplicerades ytterligare genom den stränga vintern 1946–1947. Inte på flera decennier hade snö och kyla lamslagit det västeuropeiska näringslivet i så hög grad. I en vitbok som utkom i Storbritannien i januari 1947 konstaterades att näringslivets situation var så allvarlig att den brittiska regeringen såg sig tvungen att reducera sina militära åtaganden utomlands samt minska utgifterna för försvaret i hemlandet.

Order utgick om hemtransport av trupper från Burma, Indien, Palestina och andra områden inom imperiet. Ett militärt vakuum höll på att uppstå, som hotade att rubba den internationella maktbalansen.

Det dröjde bara en månad innan den brittiska regeringen i en ny vitbok utvecklade temat och framhöll att även om Storbritannien ökade sin export med 75 procent – och detta låg då inte inom möjligheternas gräns – skulle inte levnadsstandarden kunna höjas över förkrigsnivån. Samtidigt antyddes en kommande radikal förändring av den brittiska utrikespolitiken som en möjlighet att reda upp problemen.

Trumandoktrinen

Den 21 februari överlämnade den brittiska regeringen två noter till USA, vari meddelades att Storbritannien ämnade evakuera Grekland inom sex veckor och samtidigt avsåg att upphöra med sin ekonomiska hjälp till Turkiet. I Washington var man inte beredd på sådana förändringar. Efter en grundlig genomläsning av noterna stod det klart för USA-regeringen att briterne fordrade ingenting mindre än en ny Monroedoktrin. Skillnaden var bara den att det 127 år tidigare hade gällt försvaret av Amerika. Nu gällde det hela världen. Britterna hade nämligen i mer eller mindre öppna ordalag meddelat amerikanerna att det i fortsättningen var USA som fick åta sig huvudansvaret för bekämpandet av kommunismen. Grekland var visserligen ett litet land, men kommunistiska rebeller där hade ända sedan krigsslutet bekämpat grekiska regeringstrupper och starka enheter ur den brittiska armén, och detta gjorde landet till en viktig utpost i den begynnande kampen mellan öst och väst. Kommunisterna fick materiellt stöd från Jugoslavien och Albanien och hade haft stora framgångar. Vid flera tillfällen hade de t. o. m. hotat Aten. En brittisk evakuering kunde innebära ett sovjetbehärskat Grekland. Enbart under återstoden av 1947 fordrades minst 250 miljoner dollar för att avvärja detta hot och hindra ekonomisk katastrof. Ett avbrytande av hjälpen till Turkiet innebar visserligen mindre risker, men skulle turkarna

tingas falla undan för ryska krav kunde detta få vittgående konsekvenser. Det kunde då bli fråga om inte bara ett av Sovjet behärskat Dardanellerna med fritt utlopp till Medelhavet utan också om rysk infiltration i det oljerika Mellersta Östern och i Afrika. En sådan utveckling måste förhindras. Av den åsikten var man i varje fall på utrikesdepartementet i Washington och London. Amerikanerna måste överta det ansvar för den internationella maktbalansen som britterna med sådan framgång uppehållit i över ett århundrade. Och det skulle kosta pengar – mycket pengar.

Till att börja med rådde en viss tveksamhet i Washington. Det fanns inga fonder som omedelbart kunde lösgöras för Grekland och Turkiet. Sådana krävde kongressens samtycke, vilket kunde bli komplicerat. En vecka efter överlämnandet av de brittiska noterna inbjöds de främsta medlemmarna av senaten och representanthuset till Vita Huset för att de närmare skulle få orientera sig om den nya situationen. Mötet var nära att urarta till ett fiasko. Utrikesminister Marshalls med statistiskt material späckade anförande gjorde inget djupare intryck på de församlade politikerna. Dessa oroades framför allt av tanken på hur mycket ett amerikanskt åtagande i Grekland och Turkiet skulle inverka på deras planer att sänka skatterna och slutföra demobiliseringen i så snabb takt som möjligt. De ansåg det onödigt att "kratsa kastanjerna ur elden åt britterna" och ifrågasatte om det inte var lika bra att grekerna och turkarna fick klara sig själva.

Det var först när kabinetssekreterare Acheson satte in hjälpen till Grekland och Turkiet i ett större strategiskt sammanhang och frammanade visionen av USA:s utrikespolitiska roll som ett åtagande i en global kamp mellan västlig demokrati och östlig kommunism som politikerna började reagera. Helt övertygade blev de när Acheson även lyckades ge dem känslan av att även Amerika skulle komma i farozonen om inte USA påtog sig ansvaret som västmakternas ledare i kampen mot Sovjets expansion. Efter några timmars debatt lovade de att göra sitt inflytande gällande för att få igenom hjälpprogrammet i kongressen.

Experterna inom utrikesledningen kunde nu på allvar börja

planera för den amerikanska insatsen. President Truman hade ursprungligen inte mycket att göra med den doktrin som senare skulle få hans namn. Han hade givetvis hållits underrättad om den löpande utvecklingen och gett den sitt stöd, men utformningen av det utrikespolitiska budskap han skulle avge inför kongressen i samband med sitt anslagsäskande i mitten av mars hade anförtrotts åt män som Dean Acheson, historieforskaren och sedermera Moskvaambassadören George Kennan samt Loy Henderson och John Hickerson, avdelningschefer för Mellersta Östern- respektive Europasektionen inom State Department. Den 7 mars behandlades ärendet inom regeringen. Truman inledde med att förklara att han inte var särskilt nöjd med det utkast till deklaration som hade förelagts honom. UD-representanterna fick finna sig i att bli kritiserade för att ha fyllt sin framställning av läget med alltför omfattande historiska betraktelser och ekonomiska beräkningar. Truman kortade ner och skärpte framställningen. Verb som "torde" och "borde" ersattes med "måste" och "skall". Den amerikanska insatsens humanitära och ekonomiska karaktär framhölls på bekostnad av den militära aspekten. När presidenten framträdde inför kongressen den 12 mars och begärde 400 miljoner dollar i omedelbar hjälp åt Grekland och Turkiet fick han ett utomordentligt gott mottagande. Hans appell om hjälp till fria folk som utsattes för överväld av beväpnade minoriteter och för påtryckningar av utländska makter gjorde intryck till och med på de isolationistiska ledamöterna. Den begärda hjälpen till Grekland och Turkiet beviljades utan nämnvärd opposition.⁴

Marshallplanen

Men alla appeller till trots kvarstod det faktum att Grekland och Turkiet ändå utgjorde en ringa del av det område som höll på att gå förlorat för västern och sugas in i den ryska inflytelse sfären. Det behövdes något mer än en Trumandoktrin om USA på allvar skulle kunna ta upp kampen med Sovjetunionen. Det hade också experterna inom State Department klart för sig. Redan den 5 mars hade Dean Acheson konfererat med krigs-

ministern Robert Patterson och marinministern James Forrestal om ett program som inte bara skulle ge Turkiet och Grekland utan hela Europa nya krafter. En expertkommitté tillsattes för att detaljgranska problemet. I experternas utlåtande betonades särskilt vikten av att Tyskland och Japan fick hjälp till ekonomisk balans. Därutöver borde hjälp erbjudas hela Europa, men prioritet skulle ges åt de demokratiskt orienterade staterna. Den antikommunistiska tendensen i det amerikanska hjälpprogrammet hade visserligen inte klart framhävts, men ingen kunde tveka om den.

Utrikesminister Marshall höll fast vid dessa riktlinjer då han den 5 juni 1947 lade fram sin plan för Europas ekonomiska återuppbyggnad. Han framhöll att den amerikanska utrikespolitiken visserligen inte var riktad mot något land eller någon politisk doktrin utan mot hunger, fattigdom och kaos, och att USA var villigt att hjälpa alla folk att bli kvitt detta ok. Men han underströk också att ingen regering som sökte dra fördel av mänsklig misär och ekonomisk otrygghet skulle få stöd utan i stället kunde räkna med starkt motstånd från USA:s sida.

Utrikesminister Marshalls tal innebar emellertid endast ett indirekt erbjudande om hjälp. Det var meningen att de europeiska staterna själva skulle undersöka sina behov på längre sikt och utarbeta en gemensam plan som USA kunde överväga. Bara några veckor efter den amerikanske utrikesministerns tal hölls en brittisk-fransk-rysk utrikesministerkonferens i Paris om det amerikanska erbjudandet. Molotov, som förmodligen på ett tidigt stadium förstod vad som var Marshallplanens innersta mening, tog genast till orda och menade att man borde avstå från en gemensam plan och i stället låta varje land för sig ansöka om hjälp hos USA. Annars skulle amerikanerna få tillfälle att blanda sig i enskilda staters inre angelägenheter, förklarade han. Det var en linje som Frankrike och Storbritannien inte ville följa. Molotov lämnade då konferensen sedan han förutspått att Marshallplanen skulle bli början till en uppdelning av Europa i två läger.

Det ryska motståndet förmådde emellertid inte Frankrike och Storbritannien att ändra sina planer. Den 3 juli utfärdade de en inbjudan till drygt 20 europeiska stater att delta i en

konferens i Paris för att utarbeta ett program för Europas ekonomiska återuppbyggnad. De östeuropeiska kommuniststaterna försattes därmed i ett dilemma. Marshallplanen innebar en frestelse, men den innebar också en betydande risk för missnöje från Moskva. I Warszawa och i Prag visade man en allvarlig benägenhet att acceptera inbjudan – tjeckerna hann till och med skicka ett jakande svar innan de kallades till Moskva och tillsades att hålla sig borta från Paris – men alla de övriga öststaterna lät omedelbart meddela att de ställde sig helt solidariska med Sovjetunionens beslut att avstå från Marshallhjälpen. Sexton västeuropeiska stater, däribland Sverige, lät emellertid utarbeta ett förslag som i detalj uppdrog riktlinjerna för hur den amerikanska hjälpen bäst skulle kunna utnyttjas. 17 miljarder dollar skulle under en period av drygt fyra år ställas till Västeuropas förfogande.

Men västmakternas motoffensiv mot Sovjetunionen rullade vidare inte bara på det ekonomiska området utan också på det politiska. Västmakterna hade genomfört Marshallplanen, som de hoppades skulle göra Västeuropa immunt mot kommunismen genom att levnadsstandarden höjdes. De började nu också bygga upp ett system av allianser, vilka även om de inte var direkt riktade mot Sovjetunionen ändå syftade till att stärka motståndet mot den ryska expansionen. I mars 1947 slöts en biståndspakt mellan Storbritannien och Frankrike i Dunkerque. Två månader senare träffade Holland, Belgien och Luxemburg ett avtal om en tullunion (Be-Ne-Lux). Den 17 mars 1948 bildades Västunionen (Brysselpakten). Frankrike, Storbritannien och Be-Ne-Lux förband sig i denna pakt att hjälpa varandra i händelse av krig. Ungefär samtidigt undertecknade Marshallstaterna stadgan för OEEC, det organ som skulle administrera den amerikanska hjälpen och verka för västeuropeiskt ekonomiskt samarbete. Grunden till Atlantpakten och EEC hade lagts.⁵ På samma gång gick västmakterna in för att successivt inlemma sina delar av det ockuperade Tyskland i en försvarsplan mot Sovjetunionen.

Den 1 januari 1947 sammanslog Förenta staterna och Storbritannien sina ockupationszoner till en ekonomisk enhet. Samtidigt bestämdes att de tyskar som befann sig i dessa successivt

skulle organiseras politiskt. Sålunda träffades föranstalter om fria val liksom det också skapades förutsättningar för diskussioner om tyska problem bland tyskarna själva. I det syftet infördes en form av parlamentarisk representation med delegater från de olika delstaternas lantdagar.

I början av 1948 skärptes kampen om inflytandet i Tyskland väsentligt. Kommunisterna dominerade helt den ryska ockupationszonen. Redan 1946 hade kommunistpartiet tagit namnet socialistiska enhetspartiet (SED). Formellt var detta en sammanslagning av kommunistpartiet och socialdemokraterna. Från de senares sida framstod emellertid sammanslagning som en tvångsåtgärd. De som hade motsatt sig den hade nämligen utsatts för förföljelse. Enhetspartiet följde en helt sovjetorienterad kurs, och en omfattande socialisering av näringslivet genomfördes.

1948 tillkom emellertid en faktor som ytterligare ökade klyftan mellan ryssarnas och västmakternas zoner. Marshallplanen började utformas, och i det sammanhanget togs också hänsyn till de västtyska ockupationszonerna. Sammanlagt fyra miljarder dollars pumpades in i dessa områden mellan 1946 och 1952. Det s.k. västtyska undret började växa fram, och bidrog inom kort avsevärt till att höja levnadsstandarden och därmed också minska förutsättningarna för att kommunismen skulle utöva någon större dragningskraft på de blivande västtyska väljarna. Grunden till den nya västtyska staten var lagd. Nu återstod bara några detaljer – låt vara att det rörde sig om väsentliga sådana – innan de av USA, Frankrike och Storbritannien ockuperade militära zonerna i Tyskland kunde inlemmas i västmakternas politiska och militära försvarsgemenskap gentemot Sovjetunionen.

Ett steg i den riktningen togs då frågan om en valutareform togs upp till diskussion under våren 1948. Ryssarna erbjöds att delta men vägrade då de ansåg att en sådan åtgärd efter de riktlinjer som utarbetats av USA skulle ha lett till ett obehörigt inflytande över deras ockupationszon i öst. I juni samma år genomförde västmakterna ensidigt den planerade valutareformen. Därmed hade de ursprungliga förutsättningarna att behandla hela Tyskland som en ekonomisk enhet eliminerats.

Berlinblockaden

Det var väl knappast någon som trodde att ryssarna skulle förbli överksamma inför denna kraftutveckling i väst. Den första ryska motstötten kom också, bara tre månader efter det att Marshallplanen hade antagits. I slutet av september 1947 samlades representanter för kommunistpartierna i östblocket, Frankrike och Italien till en konferens i Polen. Där beslöt man att återuppliva Komintern, som i det allierade krigssamarbetets intresse hade upplösts 1943. Den nya organisationen döptes till Kominform och fick som främsta uppgift att bekämpa Marshallplanens verkningar. Under konferensen anslog ryssen Andrej Sjdanov tonen. I sitt anförande konstaterade han att världen hade delats upp i två läger, det imperialistiska och anti-demokratiska lägret i väster, som strävade efter att upprätta den amerikanska imperialismens världsherravälde, samt det demokratiska och antiimperialistiska lägret i öster, som hade till huvudmål att underminera imperialismen, förstärka demokratin och sopa bort fascismens kvarlevor. Sjdanov manade de närvarande att intensifiera kampen mot Marshallplanen, så att den amerikanska imperialismens verkliga ansikte avslöjades.

Bara fyra månader efter Kominformmötet började ryssarna göra allvar av sina hotelser. I januari 1948 blev rysk inblandning i den västallierade trafiken till Berlin allt mera vanlig, och arrestering av resenärer mellan öst och väst hörde till ordningen för dagen samtidigt som bilköerna vid Helmstedt ständigt växte. Ryssarna konfiskerade nu också i strid mot tidigare avtal alla tidningar och böcker från väster i sin zon. Den enklav långt inne på sovjetbehärskat territorium som Berlin utgjorde kom i ett allt mer utsatt läge.

När det allierade kontrollrådet, som enligt Potsdamavtalet skulle avhandla för hela Tyskland gemensamma frågor, sammanträdde den 20 januari anklagade marskalk Sokolovskij västmakterna för att utnyttja tyska krigsfångar som slavarbetare i sina zoner och gjorde gällande att generalerna Clay och Robertson, de amerikanska respektive brittiska representanterna i kontrollrådet, medvetet arbetade för en politik som syftade till en permanent delning av Tyskland. När kontrollrådet samman-

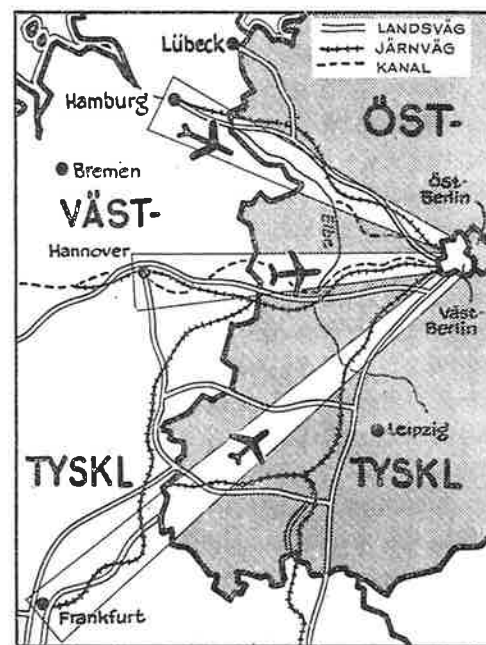
trädde på nytt den 20 mars uppenbarade sig Sokolovskij på ett förfärligt humör och begärde med hög röst att Clay och Robertson omedelbart skulle redogöra för bakgrunden till västmakternas beslut i början av månaden att ekonomiskt och politiskt återuppbygga västra Tyskland. Tolkarna hann inte bli färdiga med sina översättningar av Clays och Robertsons förklaringar förrän Sokolovskij reste sig och läste upp en skrivelse, som betecknade västmakternas politik som ett försök att bygga upp en västtysk stat med udden riktad mot Sovjetunionen. Därefter förklarade han att Sovjetunionen i fortsättningen inte ämnade delta i kontrollrådets arbete, då det inte tjänade något till att samarbeta med västmakterna. Sedan lämnade han rummet. Öst och väst hade nu gått skilda vägar i Tyskland.

Nästa ryska steg lät inte vänta på sig. Den 1 april meddelade den ryska ockupationsmaktens överkommando att västmakternas militärtåg i fortsättningen inte fick passera zongränsen på väg till Berlin utan att bagage och personal kontrollerades av ryssarna. Dagen därpå offentliggjorde det ryska högkvarteret en ny order som förbjöd alla godståg att lämna Berlin om de inte hade ett särskilt tillstånd av den ryska militärförvaltningen i staden. Clays och Robertsons påpekanden att restriktionerna stod i strid med tidigare ryska löften föranledde inga reaktioner, och när amerikanerna skickade ett militärtåg utan tillstånd från Berlin in i sovjetzonen för att utröna vad ryssarna ämnade ta sig till, växlades detta in på ett sidospår av den ryska järnvägsförvaltningen. Där fick det bli stående tills amerikanerna självmant beordrade det tillbaka till Berlin. Det var tydligt att Stalin menade allvar.

I slutet av juni efter det att västmakterna genomfört sin valutareform tog ryssarna steget fullt ut och upplöste den gemensamma stadsförvaltningen för Berlin.

Sedan följde händelserna slag i slag. Den 24 juni meddelade Sovjetmyndigheterna att all järnvägstrafik mellan västzonerna och Berlin måste upphöra på grund av tekniska svårigheter. Några dagar senare förklarade ryssarna att liknande svårigheter även drabbat landsvägs- och sjöförbindelserna västerut. Västmakterna stod nu inför problemet att luftvägen försörja den till 2,5 miljoner personer uppgående civilbefolkningen i sina

Sommaren 1948 ökade Sovjetunionen den internationella spänningen betydligt genom att plötsligt spärra tillfartsvägarna till Västberlin. Den 24 juni meddelade sovjetmyndigheterna att all järnvägstrafik mellan västzonerna och Berlin måste upphöra på grund av tekniska svårigheter. Några dagar senare förklarade de att liknande svårigheter även hade drabbat landsvägs- och sjöförbindelserna västerut. Västmakterna lyckades dock upprätta en "luftbro" för försörjningen av den till 2,5 milj. invånare uppgående befolkningen i Berlins västsektorer.

sektorer. Det var inte många repressalier amerikanerna kunde utsätta ryssarna för. Howley fann emellertid till sin glädje att den ryske kommandantens villa uppvärmdes med gas som framställdes i den amerikanska sektorn. Gasen stängdes omedelbart av och Jelizarov blev tvungen att flytta.

Ryssarna hade förmodligen räknat med att de västallierade skulle vara ur stånd att upprätta någon luftbro till Berlin, och att de således förr eller senare skulle bli tvungna att förhandla om sin ställning i den forna tyska huvudstaden. Ryssarna kunde då för att upphöra med blockaden fordra att västmakternas planer på en västtysk statsbildning skrinlades. Till en början såg det också ut som om de skulle ha framgång med sina planer. En luftbro från västmaktszonerna kom visserligen till stånd, men det var osäkert om den också skulle tåla belastningen under vintermånaderna, då bränslebehovet ökade. De amerikanska och brittiska ambassadörerna i Moskva utbad sig därför ett personligt samtal med Stalin och sade honom att deras rege-

ringar var villiga att göra vissa eftergifter beträffande den valutareform som under sommaren hade genomförts i västzonerna, om blockaden upphörde. I princip sade de sig vara beredda att dra tillbaka den nya D-marken ur marknaden under förutsättning att en fyrmaktskontroll över sedelutgivningen upprättades, en kontroll som även omfattade sovjetzonen.

Stalin förklarade sig till en början intresserad, men projektet blev aldrig förverkligat. En sådan effektiv insyn som västmakterna genom en alltysk centralbank skulle få i sovjetzonens ekonomi var förmodligen ur Sovjets synpunkt inte värd priset att bli av med västmarken. USA och Storbritannien började också å sin sida bli mindre angelägna om en uppgörelse på sådana villkor. Luftbron klarade vintern över förväntan. Cirka 5 000 ton förnödenheter flögs dagligen till Berlin. Blockaden kunde tydligen inte förmå västmakterna till en reträtt i det kalla kriget. Båda sidorna kom uppenbarligen underfund med att den säkraste politiken var att bygga upp styrkepositioner inom de områden i Tyskland som ursprungligen hade tilldelats dem genom överenskommelserna i Jalta och Potsdam, och att det följaktligen för ögonblicket inte tjänade något till att försöka göra inbrytningar i motpartens inflytelsesfärer. Den politiska och ekonomiska konsolideringen av Öst- respektive Västtyskland fortsatte ändå som förut. Under sådana förhållanden tjänade Berlinblockaden inte något syfte från rysk synpunkt. Informella förhandlingar inleddes därför i FN mellan den amerikanske representanten Philip Jessup och ryssen Jacob Malik i syfte att återupprätta normala kommunikationer mellan Berlin och de tyska västzonerna. Natten mellan den 11 och 12 maj 1949 upphörde blockaden utan att västmakterna behövt göra några eftergifter. Den hade då pågått i nio månader.

Ryssarnas motdrag för att hindra västmakterna att bygga upp ett ekonomiskt och politiskt försvar hade misslyckats. Berlinblockaden blev ett fiasko. Det enda medgivande Sovjet förmått västmakterna till var ett löfte att dessa inte skulle upprätta en västtysk stat innan en utrikesministerkonferens om Tyskland hade ägt rum. Denna började i Paris den 23 maj 1949 och ledde inte till några som helst resultat. Redan innan konferensen var slut hade de båda blocken var på sitt håll offentlig-

gjort författningar för Östtyskland respektive Västtyskland. Västmakterna fordrade att den nya grundlagen för Västtyskland skulle bli gällande även i Östtyskland, medan ryssarna å sin sida krävde internationell kontroll över Ruhr samt skadeståndsbetalningar ur den löpande produktionen i Västtyskland. Ingen av parterna var villig att kompromissa på väsentliga punkter, och det var därför inte underligt att det kalla kriget föreföll bli permanent.

Västmakterna fortsatte alltså att ytterligare stärka sitt försvar. Redan en månad före utrikesministerkonferensen i Paris hade Atlantpakten undertecknats i Washington av tolv västeuropeiska stater samt Kanada och USA. Medlemmarna i denna försvarsorganisation deklarerade att väpnat angrepp mot en eller flera av dem skulle betraktas som ett anfall mot dem alla. Förenta staterna ställde omfattande vapenleveranser till paktstaterna i utsikt. Den 5 maj samma år undertecknades dessutom Europarådets stadga. Atlantpaktens syfte var militärt, Europarådet skulle syssla med de rent politiska samarbetsproblemen i Västeuropa. Sverige, som avstått från medlemskap i Atlantpakten, anslöt sig till Europarådet.

Men ännu återstod åtskilligt innan en effektiv västmaktskoalition var ett faktum. Under 1949 infördes i Västtyskland en ny ockupationsstadga som gav västtyskarna så gott som fullständig självständighet på det inrikespolitiska planet; och när fria val ägde rum i september 1949 resulterade de i en seger för Konrad Adenauers kristligt demokratiska parti, vilket haft ett nära samarbete med Förenta staterna som en av de främsta punkterna på sitt valprogram. Västtyskland var på väg att glida in i västmakternas ekonomiska och politiska gemenskap. Sex år senare skulle landet också genom medlemskap i Atlantpakten inordnas i dess militära gemenskap och inleda sin upprustning.

Läget i Europa vid utgången av 1940-talet karakteriserades alltså av att västmakterna hade återtagit en del av det initiativ som de förlorat omedelbart efter krigsslutet. Sovjets expansion hade hejdots. Västmakterna hade enats om ett politiskt, ekonomiskt och militärt samarbetsprogram, som vuxit fram via Trumandoktrinen, Marshallplanen, Västtysklands konsolidering och slutligen Atlantpakten. Tysklands delning var definitiv.

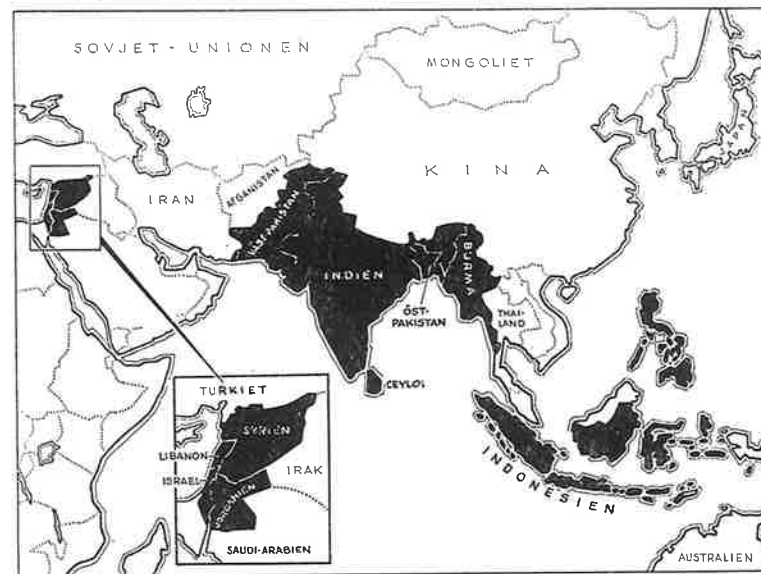
Ryssarna hade politiskt och ekonomiskt organiserat sin zon efter sovjetmönster. Västmakterna hade i sin del av Tyskland skapat institutioner efter samma riktlinjer som existerade i Storbritannien och USA. Ingendera parten ville riskera att dess kontrollområde skulle glida in i den andres inflytelsesfär. Det var den fruktan som då liksom i dag utgör en av de främsta orsakerna till det kalla kriget. Medan västmakterna noterat framgångar och uppnått ett ökat samarbete hade Sovjet utsatts för ett bakslag genom Titos självständiga politik som ledde till att Jugoslavien uteslöts ur Kominform i juni 1948. Splittringstendenser gjorde sig märkbara inom hela östblocket, en rad arresteringar och i vissa fall avrättningar ägde rum. Ett flertal ledande politiker – bulgaren Kostov, ungraren Rajk och tjecken Slansky – avrättades, medan polacken Gomulka arresterades. Den jugoslaviska kursändringen ledde även till att marskalk Tito upphörde med hjälpleveranserna till de grekiska kommunisterna. Gränsen mellan Jugoslavien och Grekland stängdes, och det blev en lätt uppgift för de numera USA-utrustade regeringsstyrkorna från Aten att gå till en avgörande attack och krossa de kommunistiska rebellerna.

Kommunismen segrar i Kina

Om läget i Europa nu tedde sig något mindre komplicerat för västmakterna än under de första efterkrigsåren, började situationen i andra delar av världen erbjuda betydligt större problem än tidigare. Medan det kalla kriget rasat i Europa hade åtskilligt inträffat i Asien, som på längre sikt skulle få betydelse för relationerna mellan öst och väst.

Vid det andra världskrigets utbrott härskade de europeiska kolonialmakterna, i första hand Frankrike och Storbritannien, över drygt en halv miljard asiater och nära 200 miljoner afrikaner. Kriget medförde något av en revolution för deras självständighetssträvanden. En rad faktorer medverkade till detta. Den snabba japanska ockupationen av Sydostasien avslöjade att kolonialväldena uppenbarligen inte vilade på särskilt fast grund. Behovet av kolonialfolkens soldatmaterial och ekono-

miska resurser i kriget mot Tyskland och Japan gjorde att dessa kunde ställa villkor för sin medverkan som ledde till löften om frihet efter krigets slut. En rad motståndsrörelser växte fram med ambitioner och värderingar som inte var kommunismen främmande. Dessa visade sig dock till en början kunna hållas i schack och utvecklingen kunde ledas in på något så när lugna banor. En rad områden hade befriats från sin koloniala beroendeställning och utropats till självständiga stater. Redan 1944 avstod fransmännen från sina NF-mandat i Syrien och Libanon och två år senare gjorde britterna samma sak i Transjordanien. Samma år hade Filippinerna blivit fritt, och i augusti 1947 upplöstes det brittiska kejsardömet i Indien och ersattes med två statsbildningar: Indiska unionen och Pakistan. Året därpå blev Ceylon självständigt, och britterna evakuerade också Burma, samtidigt som de lämnade ifrån sig sitt mandat över Palestina. 1940-talets koloniala frigörelse kröntes med att Nederländerna

I Asien inträffade under andra hälften av 1940-talet en betydande omvälvning som skulle få stor betydelse för det kalla krigets utveckling. Sammanlagt tio stater med inalles nära 550 miljoner invånare lösgjorde sig då från sitt koloniala beroende av västmakterna och bildade självständiga stater, som i viss utsträckning började gravitera mot östblocket.

avsade sig sina rättigheter i Nederländska Indien, varefter Indonesien bildades. Under de fem år som följt på andra världskriget hade tio stater i Asien med en sammanlagd befolkning av närmare 550 miljoner lösgjort sig från västmakterna.

Men därmed var inte de koloniala problemen ur världen. Ett stort antal stater hade visserligen blivit oberoende men klyftan mellan de forna kolonierna och deras förutvarande moderländer bara fortsatte att vidgas. Nu var det inte längre friheten som skilde dem åt utan den allt större nöden och fattigdomen. Vad staterna i Asien och Afrika framför allt saknade var ett socialt och ekonomiskt system som inom något sånär överskådlig tid kunde driva fram en industrialiseringsprocess som kunde höja levnadsstandarden. Sovjetunionen framstod för stora grupper i dessa länder som det land som hade löst uppgiften på ett tillfredsställande sätt. Det var en faktor som snart skulle spela en betydelsefull roll i det kalla kriget.

Frågan var dock inte akut under fyrtiotalets sista år. Den rörde i första hand femtio- och sextiotalets internationella problematik. Akut var däremot situationen i Kina. Under Potsdamkonferensen 1945 hade Stalin givit ett löfte att stödja marskalk Chiang Kai-sheks nationalistiska regim och inte lämna någon hjälp till de kommunistiska arméer som alltsedan början av trettio-talet hade fört gerillakrig mot regeringstrupperna. Detta löfte bekräftades samma år genom en rysk-kinesisk pakt. När Sovjet i augusti 1945 inledde sitt veckolånga krig mot Japan och bl. a. ockuperade Manchuriet, visade sig Stalin föga benägen att uppfylla sina förpliktelser. Någon direkt rysk hjälp till de kinesiska kommunisterna i Manchuriet kunde visserligen inte konstateras, men Chiang Kai-sheks trupper hindrades effektivt att beträda ryskockuperat område under flera månader. Under tiden fick de kinesiska kommunisterna lägga beslag på mängder av vapen som japanerna lagrat i Manchuriet, så att Mao Tse-tung i slutet av 1946 hade en miljon välbeväpnade soldater till sitt förfogande.

Något inbördeskrig utbröt emellertid inte omedelbart. Chiang Kai-shek och Mao Tse-tung försökte under hela 1946 komma överens om villkoren för bildandet av en samlingsregering, men förgäves. Samtidigt anlände den amerikanske generalen Mar-

shall till Kina i samma syfte. Hans strävanden ledde inte heller till något resultat, och efter ett år återvände han till Washington för att bli amerikansk utrikesminister. Innan han tillträdde sitt ämbete avlät han emellertid en beskrivelse till sin regering, där han sade sig inte hysa några illusioner om Kinas framtid. Chiang Kai-sheks regim betecknade han som korrumpierad, reaktionär och i total avsaknad av handlingskraft. Han rekommenderade att den amerikanska ekonomiska hjälpen till Kina successivt skulle upphöra, eftersom en effektiv hjälpinsats skulle dra så stora kostnader att de översteg Förenta staternas förmåga. Så skedde också.

Men utvecklingen gick snabbt vidare. 1947 bröt det kinesiska inbördeskriget ut. Till att börja med var inte kommunisterna särskilt framgångsrika, men under de första månaderna 1948 kunde man märka resultaten av demoraliseringen inom Chiang Kai-sheks diktatur, och marskalkens odisciplinerade trupper flydde för den kommunistiska anstormningen. I oktober 1948 föll Mukden och kort därefter hela Manchuriet. I januari 1949 tågade kommunistiska divisioner in i Peking med erövrade amerikanska tanks i spetsen, och tre månader senare övergick de Jangtsifloden på en 60 mil bred front, efter ett artilleribombardemang som i fråga om eldkraft nästan översteg vad ryssarna lyckats åstadkomma som förberedelse till sina offensiver mot tyskarna under andra världskriget.

Chiang Kai-shek försökte hålla stånd – den amerikanska hjälpen hade nu återupptagits och militärmateriel för miljontals dollar östes över hans arméer varje månad – men ingenting hjälpte. Fyra dagar efter det att kommunisterna gått över Jangtsifloden föll Nanking, och en knapp månad senare kapitulerade också Shanghai. Chiang Kai-shek tog sin tillflykt till Kanton. Han förklarade att han skulle kämpa till sista blodsdroppen, men upplösningen inom hans armé bara fortsatte. På hösten 1949 tog kommunisterna Chungking och Kanton, och Chiang Kai-shek flydde till Formosa. Han riktade en sista patetisk vädjan till Förenta staterna om hjälp, åberopande ”sin egenskap av medarbetare och allierad i försvaret av demokratin mot kommunistisk aggression över hela världen”, men den amerikanska hjälpen hade upphört för flera månader sedan.

I januari 1950 stod de kommunistiska arméerna som segrare på hela det kinesiska fastlandet, och på Pekings Röda torg kunde Mao Tse-tung konstatera att Kina anslutit sig till den anti-imperialistiska fronten, i vars ledning den mäktiga Sovjetunionen stod. För oss finns ingen tredje väg eller ståndpunkt, förklarade han. Neutraliteten är bara ett kamouflage, "antingen dödar man tigern eller äts upp av den". Någon titoism, som amerikanerna uppenbarligen i hemlighet gått och hoppats på, blev det inte fråga om. Sexhundra miljoner kineser hade absorberats av sovjetblocket, och västmakterna hade råkat ut för sitt hittills största bakslag i det kalla kriget. Med tanke på att Sovjetunionen fyra månader tidigare hade låtit sin första atombomb detonera och därmed börjat eliminera den amerikanska överlägsenheten på detta område tedde sig framtiden långt ifrån ljus för västmakterna.